

Михайло Бажанський

МОЯ КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

Михайло Безакович

Михайло Бажанський

МОЯ КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

Синхронізація неповторних подій

Київ — Нью-Йорк
“Світовид”
1995

Карпатська Україна — це прекрасна казка мого життя. Наче хтось всесильний і могутній передбачив мій шлях, який повів мене у те невідоме, що чекало зустрічі зі мною.

Михайло Бажанський

Спогади, статті, нариси *Михайла Бажанського*
упорядкував *Богдан Бойчук*
Редактор *Віктор Кордун*

Світове Братство Карпатських Січовиків

© Михайло Бажанський, 1995
© Богдан Бойчук, упорядкування, 1995

ВІД УПОРЯДНИКА

Михайло Бажанський так і не встиг викінчити споминів про дуже цікавий період в історії Карпатської України (від 1930 до 1940 року), хоч прожив вісімдесят чотири роки. Його завжди більше цікавило й захоплювало життя, ніж пережите. Поміщені в цій книжці статті, спомини й нариси не становлять композиційної цілості. Єдиним спільним знаменником є тут Карпатська Україна. Окремі й споглядно непов'язані між собою матеріали служать у цій книжці як своєрідні характерні штрихи до загальнішого образу, який читач може тільки відчувати чи уявити.

Впродовж усього життя Михайло Бажанський мав дві пристрасті: політично-громадське і пластове життя. І ці саме аспекти найопукліше відображені у цьому виданні. Найціннішими тут є, мабуть, ті риси, які доповнюють або висвітлюють портрети отця Августина Волошина, Президента короткотривалої самостійної Карпато-Української Держави (1939 р.), полковника Михайла Колодзінського, командувача Карпатською Січчю, Олега Ольжича як політика, Івана Ірлявського та інших. Та найорганічніше й найбільш захоплює змальоване життя і процес розвитку організації української пластової молоді.

Михайло Бажанський, журналіст і політичний діяч, народився 6 лютого 1910 року в Снятині, на Покутті, в заможній родині. Там закінчив початкову школу і вступив до української гімназії. Коли польська влада закрила українську гімназію, він перейшов до польської. 1921 року вступив до Організації української молоді "Пласт", в якій працював ціле своє життя: організував "Пласт" у Снятині (1922—1923), був співорганізатором пластових таборів у Карпатській Україні, приступив до праці у відновленні "Пласту" на еміграції (в Західній Німеччині) після Другої світової війни, а згодом працював у пластовій станиці в Детройті в США.

В 1927 році головна команда Української Військової Організації (УВО) провела в Галичині відплатні саботажні акції, в яких брала участь гімназійна ланка міста Снятина. Польська поліція викрила їх, і Бажанського посадили до в'язниці, спершу в Коломиї, а потім у

Львові (1927—1928). Після виходу на свободу Бажанський мусив іти в підпілля. В тому ж часі він вступив до УВО, а згодом до Організації Українських Націоналістів (ОУН).

1929 року М. Бажанський переїхав до Чехо-Словаччини, де пробув до 1939 року. Там закінчив екстерном гімназію і вступив до Українського Вільного Університету, де студював українську мову й літературу в професора О. Колесси. Згодом відчув потяг до журналістики і вступив до Вищої політичної школи в Празі, де викладали Томас Масарик, Едвард Бенеш, Каміл Крофта та інші світила. В міжчасі займався організуванням пластових конгресів і таборів та політично-освітньою роботою в Карпатській Україні.

У 1938—1939 роках брав активну участь в будові Карпато-Української Держави, діставши рангу лейтенанта Карпатської Січі. Був там редактором офіційного державного бюлетеня. Після упадку Карпатської України повернувся через Румунію, Югославію і Австрію до Праги. Там коротко був у редакції журналів “Наступ” і “Пробоем”; заснував теж власне видавництво, яке скоро було закрито німецькою владою. Щоб уникнути переслідування гестапо, переїхав 1941 року до Львова, де до 1943 року був директором Дослідного Інституту України та редактором підпільного журналу “Сурма”. У 1943 році німці арештували його й запроторили до концентраційного табору в Саксенгаузені (де замучили Олега Ольжича).

Після Другої світової війни Бажанський опинився в переселеному таборі ДіПі в Ашаффенбурзі, де був культурно-освітнім референтом. 1949 року переїхав до Детройту, де працював бібліотекарем і редагував різні пластові громадські видання. Був великим книголюбом і зібрав велику приватну книгозбірню з рідкісними й цінними виданнями. Цю книгозбірню передав 1974 року Українському Науковому Інституту в Гарварді.

Помер у Детройті 17 січня 1994 року.

Богдан Бойчук

СЛОВО ВІД АВТОРА

Карпатська Україна — це прекрасна казка мого життя. Наче хтось всесильний і могутній передбачив мій шлях, який повів мене у те невідоме, що чекало зустрічі зі мною. Сам шлях укладався так рівно, що не треба було мені великих зусиль, щоб знаходити пристані в бурхливому океані моїх тодішніх юнацьких мрій.

Перейшов гори, верхів'я яких стеріг карпатський ведмідь, символ країни, на Боржаві випасався понурий бізон, а на пляях полонинських блукали вівці, між якими парадував войовничий баран.

Правда, мій "рівний шлях" мав незначні закрути, які пам'ять значно згладила. Продіставшись, наприклад, 1929 року до Праги, я звернувся до еміграційного уряду, щоб дістати чехо-словацьке громадянство. Незвичайно чемні урядовці записали мене й поінформували, що на громадянство треба чекати десять років, але по п'яти роках треба поновити прохання. Одначе, коли я влаштувався на державну працю в Хусті, сталося маленьке диво: д-р Євген Тисовський, тодішній головний прокурор, покликав мене й надав мені громадянство Чехо-Словацької Федеративної Республіки.

Так я став громадянином і Карпатської України, з осідком у Хусті. Моїй радості не було меж.

Далеко від рідного дому, в новому світі, в нових обставинах, я повними пригорщами черпав досвід і знання. Навчався великої істини життя, щоб повернути це в іншому вигляді навкіллю.

Минув час. Народилися спогади, нариси, статті,— в яких згадується дещо про мій внесок у розбудову цієї країни. Глибоко прожите дає мені право накреслити картини мого власного росту, мого власного мислення і передати ту радість, те щастя, які зустріли мене в мандрах життя. Я здобув гармонійну сукупність, з якою не втратив сил, твердості й зарадности, не розслабився,

а навпаки, підсилив стійкість і зумів витримати удари долі.

У поданих у цій книжці картинах змальовані постаті в героїчних подіях, згадані персонажі, які були творцями великих діл. В тому вирі небуденного життя можна помітити також і мій скромний вклад.

Тому цю збірку тематично різнорідних матеріалів я з гордістю присвячую цій землі, яку називаю "моєю", бо це глибоко відповідає моїм почуванням.

ЧАСТИНА ПЕРША

МОЇ ЗУСТРІЧІ Й РОЗМОВИ З ОТЦЕМ АВГУСТИНОМ ВОЛОШИНОМ

Я познайомився з отцем-директором Августином Волошином наприкінці 1929-го року. Доля занесла мене до інтернату-монастиря отців Василян в Ужгороді; в тому монастирі був ігуменом отець Петро Котович. З розмов зі старшими учнями вчительської семінарії я дізнався децю про директора тієї школи отця Волошина, з яким незабаром вже проводив особисті розмови. У моїх юнацьких очах він тоді не відрізнявся від інших директорів, яких ми в нашій учнівській мові там, за Карпатами, звали “бельферами”. З таким бельфером довелося мені зустрітися вперше на вчительських вечорницях в палатах семінарії, де в той час отець Августин перебував.

Ми провели багато розмов. Стрижнем цих розмов була дискусія над правописом, успадкованим з 19-го століття, тобто боротьба за фонетичний, радше, ніж етимологічний правопис, яким у той час пан директор друкував свою газету “Свобода”. Натомість українофільські соціялісти вже від кількох років видавали в тому ж Ужгороді свій часопис “Вперед” — фонетикою. У мене не було надто багато відваги пропонувати отцеві Августину перейти на фонетичний правопис. Це не вкладалося так легко. Все ж, по кількох розмовах, отець Августин вже був згідний, але, по деякій надумі, похилив голову, склав ніжно руки на свої груди й поставив несподіване запитання: “Добре, а як же ж тоді будемо писати Бог без твердого знаку?” Питання зависло в повітрі, в атмосфері схолястичних мурів як клятва над народом, що бореться за державну свободу, а не має ще упорядкованого правопису.

В той час я ще не знав, що моїм співбесідником була людина, яка мала вже в своїм дорібку зо два десятки книг у царині педагогічних дисциплін, якими користувались сотні учнів, а також учителів. Я не знав, що пан Августин Волошин — політик, заслужений діяч Закарпатської України-Руси. Я говорив з ним як з директором, який мав змогу покерувати новими шарами молодих учителів, котрі могли потім приспішити культурний процес, що вже наростав дуже імпозантно. Під час нашого спілкування я відчував в його лагідних

очах, які час від часу яскравіли динамікою, охоту дискутувати з юнаком, — тому в мені зародилася більша відвага повертатися до цієї теми ще кілька разів. Кожного року, як переїздив через Ужгород, я вступав до нього. Деколи заходив на його винницю. Але це для спогадів більшого обсягу.

Цього разу хочу тільки зупинитися над одним епізодом з життя, кульмінаційним пунктом завершених і піднесених емоцій. Тому й перейду по через вісім років календаря до опису високопатетичної епопеї і zarazом героїчного подвигу народу під Карпатами.

У 1938-му році я повернувся до Праги з Карпатської України і застав листа, властиво одну з відозв чи комунікатів Центральної Руської (Української) Національної Ради, на маргінесі якої пан директор дописав власною рукою дрібненькими літерами: “Тепер вас тут треба!” — і підписався: о. Августин Волошин. Я поклав цього листа на чоловіче місце свого стола, щоб не прикрився паперами і був завжди мені пригадкою при праці та при плянуванні. Це документ від дорогої мені особи. Щойно тепер в Слов’янській Бібліотеці — Клементіnum я ознайомився з деякими творами отця Волошина і збагнув його велику духовність. Дуже часто картав себе за свою студентську відвагу, настирливість і докори. Який я був щасливий, що ця людина простила мені деколи некоректну, можливо, поведінку й запросила прийти допомогти будувати Карпато-Українську Державу. Для мене це було більше, ніж здобуття Евересту чи Північного полюсу.

Проте, вибратися негайно з Праги мені було неможливо. Я привіз із собою багато інформацій і мусив передати їх відповідним людям, а тодішні політичні події дуже перешкоджали нормальним контактам: вистачить тут нагадати, що цього року було вбито полковника Євгена Коновальця, і нові провідники перебрали керування. Це стримувало мою роботу, і я приїхав до Ужгороду вже тоді, коли настав трагічний момент евакуації, бо, за рішенням арбітражу у Відні, Ужгород, Беретів і Мукачів перейшли до Мадярщини. Тисяча п’ятсот квадратних кілометрів дорогої української землі з торговими містами віддано мадярам.

Прийшов я до будинку семінарії, де найперше сподівався побачити пана директора Волошина і зголосити свій прихід. Справді, на подвір’ї

Отець Августин Волошин
Президент Карпато-Української Держави

я побачив отця Августина. Але вже не того безтурботного, веселого, приємного, а заклопотаного і стурбованого. В нього був закасаний один рукав сорочки. Він міцно тримав у руках грубу папку з паперами і давав розпорядження людям, які стояли навколо. “Тут надпишіть то, а тут — то. Це — окремою посылкою, а це — віддати до транспорту зі мною. А це — студентам під опіку, вони вже знають, що з тим треба зробити. Оце — до “Руської Ради”, а те — до адміністрації “Нової Свободи”. Він пильно доглядав пакування перед евакуацією.

Не покликаний до тієї роботи, я пристав до гурту людей, що вкладали книжки до великих скринь. Почав і я в'язати пакунки. Не міг промовити жодного слова ані до кого. Картина евакуації — важка картина. Наша еліта покидає княжий город над Ужом. Боляче, щось здавлює горло. Ще більшого болю додавав вигляд отця Августина. Очі його вже не блискотіли динамічним блиском, як то було в радісних хвилинах у кімнатах семінарії вісім років тому. Вуста його вже не усміхалися ніжно, як колись. Він був уже іншим. Хоч господарська природа, здібність доброго організатора не покидали отця Августина і тепер, при евакуації. Він хотів досягнути надлюдського, — перемогти! Він побачив мене, впізнав, приступив ближче, обійняв як свого сина й заплакав. По його обличчю потекли дві великі сльози, як дорогі перлини. “У мене буде місце і для вас”. Це все, що він сказав на наше привітання. А я не мав сили говорити взагалі.

Транспорти приїхали до Хусту. Розташувалися де хто міг; кожий знав наперед своє призначення. Я насамперед записався до “Карпатської Січі”. Знайшов собі помешкання у власника дому, який нашвидкоруч переробив веранду на кімнатку для мене. Тоді у Хусті нараховувалося близько 35 тисяч жителів, а перед цим було наполовину менше. Я відвідав отця Волошина вже як міністра у Владній Будові, — так називався за чеською термінологією Будинок Уряду Карпатської України. Пан міністр вже на порозі мав готове повідомлення для мене: маю зголоситися до доктора Володимира Комаринського. Я, звичайно, так і вчинив. Мені призначено редагувати державні звідомлення й публікації у виданні, що звалося “Урядовий Вістник”. Він перекладався на чеську, німецьку, а також деколи й на

французьку мови. Ввійшов я в ту роботу, по своєму фаху, дуже глибоко, співпрацюючи із моїм шефом доктором Комаринським, який іменував мене з першого ж таки дня своїм заступником. Одначе, скоро доктор В. Комаринський виїхав з урядовою місією до Відня і більше вже в Карпатську Україну не повернувся. Всі обов'язки шефа Відділу преси і пропаганди перейшли на мене. Ця моя відповідальна праця дозволяла мені часто бачити о. Волошина, якого відтоді треба було звати Прем'єр-Міністром, але близьке йому навкілля називало його "Батько Волошин". Кожного дня, а деколи три й чотири рази на день, я бачився з отцем Августином. Не знаю, чи сьогодні є ще така людина, яка може сказати те, що я маю щастя ствердити.

При головних дверях, для паради, стояв в уніформі жандарм Торбич, а в бічній канцелярії сиділи при роботі головний секретар Іван Рогач та його помічник. Моє бюро було на тому самому поверсі. Мене допускали до канцелярії Прем'єр-Міністра без жодної затримки. Я стукав у двері, не чекаючи відповіді, входив і реферував свої справи. Як були в нього гості,— Ю. Ревай, Л. Романюк, Степан Вайда, Ваха чи хтось інший,— найчастіше я подавав одне чи два речення, заздалегідь підкреслені, на які мені треба було дістати відповідь, здебільшого — так або ні. А як нікого не було, я викладав повну історію справи, причому "Батько Волошин" підсовував мені м'яке крісло і вив'язувалася розмова. У тих, хоча й коротких, моментах-зустрічах, Волошин багато дечого говорив, з чого можна було б створити історію його довгого життя, навести його погляди на світ та на ставлення до людей. Його філософія життя була рівною, не карлючкуватою. Отець Августин ніколи не хитрував, хоч деколи виказував навіть здібності високого дипломата. Часами, щоб не відштовхувати від себе підвладного, замовчував свої докори чи навіть догани.

Та існує в життєписі отця Августина Волошина один маркантний епізод. Коли він став виразником нації, то заговорив різко й рішуче. Не міг витримати зневаги окупанта над народом і відкинув манеру дипломата. А сталося це тоді, коли пан Волошин повернувся з Праги, де йому, всупереч сподіванню, що третім міністром Федеративної Карпато-Української Держави буде українець, призначено чеха. Отець Августин Волошин вийшов на балькон Будинку Уряду і до

семитисячного зібрання народу сказав у тій справі слово. Він назвав поведінку Праги супроти Карпатської України нещирою і в патосі дійшов до висновку, що це ніщо інше як тільки перфідія Праги. Так він назвав це рішення і повторював цю фразу декілька разів.

Цю історичну промову я отримав на свій редакційний стіл і скорочено подавав своїм службовцям для використання в чужих мовах. В українській мові це пройшло, і те число “Урядового Вістника” дійшло до рук відборців. У німецькій мові наш перекладач Віктор Черкасенко, син відомого українського письменника-клясика Спиридона Черкасенка, мав деякі труднощі. Як йому перекласти? Він зупинився над терміном “зрада”, що не вповні відповідало латинському виразу “перфідія”. Також Вітя Статник не могла знайти відповідного значення в чеській мові. Хоч ця промова була повністю надрукована в щоденнику “Нова Свобода”, і я міг у такому вигляді подати її до чужинної преси, але завагався і пішов до отця Волошина. Бувало перед тим так, що в хустській пресі він не радий був натрапляти на недипломатичні вислови. Справді, він поділяв мої вагання. Одна справа — політична громадська преса, як завжди казав, а інша — “Урядовий Вістник”. Просив у звідомленнях від Уряду не вживати терміну “перфідія”. Так я й вчинив. Оце ж і є прикмета дипломата. У щоденних зустрічах отець Августин виростав на моїх очах на державного діяча, доброго дипломата, знавця людської психології і поведінки, з вмінням зорієнтуватися в крутіжжі подій. Велика в нього була глибина душі й розуміння явищ. Ось приклад для підтвердження тут сказаного.

У грудні 1938-го року німці надіслали “господарську комісію” для майбутньої розбудови виробництва продуктів. Від інженера Романюка я отримав кілька сторінок машинопису для поміщення в “Урядовому Вістнику”. Я зволікав з тим, бо такі довгі праці ми не друкували. Від міністра Ю. Ровая прийшов телефонат із запитанням, чому та стаття не виходить друком? Прийшов я з тою справою до “Батька”. Кажу йому, що в мене не було часу, щоб статтю про господарську фірму основно переробити. В поспіху можу не задовольнити зацікавлених економістів при Уряді, а з того можуть вийти погані наслідки. Тоді отець Августин встав, випростався, зачинив двері до секретаріату і похвалив мене, що я так зробив.

Транспарент роботи Михайла Михалевича в студії
"Летюча естрада" в Хусті

Нехай я і в майбутньому тієї справи в урядових вістях не поміщую. В нього були відомості, що та комісія мала інші завдання. Члени її розпитували людей в околицях Хусту, чи вони будуть любити мадярів? При тому запитав мене про персонал Відділу преси і пропаганди, чи слухаються мене працівники і чи маю які-небудь труднощі. Помимо мого запевнення, що в моєму відділі існує якнайкраща співпраця, отець Августин встав і наказав мені йти разом з ним до мого бюро. В бюро всі попідводилися з місць. Тоді він йменував мене керівником відділу, бо знав уже, що доктор Комаринський не повернеться більше до Хусту. Випадково були присутніми всі працівники, крім шофера Євгена Піка, який, як завжди, був у роз'їздах. Під час тої візити отець Волошин перевірів розташування столів, машин, взагалі, всього устаткування. Довше зупинився на дощині для оголошень. Було там одне оголошення, в якому я зарядив, що відтепер всі переклади мають здаватися головному секретареві Гізелі Матяш, а вона вже розподілятиме їх між службовцями відповідно до мови й часу, яким вони розпоряджають, а не як було дотепер, коли існувало добросусідське братерство: кожен приходив і давав працю до перекладу кому хотів, кого краще знав. В інструкції було, одначе, узгляднено, що для канцелярії Прем'єр-Міністра всі праці мають бути виконані поза чергою. Саме цей виїмок не подобався Прем'єр-Міністрові. “Ні! І рішуче ні! — сказав. — Ніяких виїмків! Ніяких протекцій!” Йому імпував порядок. Притому подав мені руку з великим задоволенням і вийшов з нашого бюро, обдарувавши мене своїм ніжним усміхом. Той день залишився в моїй пам'яті ще й тому, що в полудне покликав мене прокурор Тисовський і обдарив громадянством ЧСР, з окремою допискою, що осідком моїм є місто Хуст. Мені все чогось і до сьогодні здається, що сам отець Волошин знав про це раніше.

До кожної обставини, меншої ваги чи більшої, отець Августин мав свій вироблений погляд. Він кожної хвилини перевищував сам себе як священика на директорському кріслі Вчительської семінарії, голови Християнської Партії, редактора “Науки” чи “Свободи”. Сьогодні це був уже професійний політик, керівник народу, його апостол, який виконує історичне завдання. Ставав на очах усіх нас неповторною індивідуальністю того часу.

Одної неділі я прийшов до бюро як приходив завжди. В понеділок треба було роздати працю службовцям відділу. За якийсь час заскрипів замок у дверях Президії. Вийшов я перевірити, хто це порушив недільний спокій. Можна було сподіватися Івана Рогача, Степана Вайди, але аж ніяк не “Батька”. “Батько” зрадів, що побачив мене. Він знав, що я працюю також неділями. Запитав, чи можу приділити йому кілька хвилин свого часу. Очевидно що так! Як можна не прийняти такого запрошення. З кишень пальта витягнув булочки з м'ясивом і пляшку токайського вина. Став мене пригощати. Я прикривав свою здивованість як тільки міг. “Це сестри наповнили мої кишені, щоб я не голодував”. Стояв я весь час майже на струнко, не сідав, аж поки він мені не вкаже на крісло. Почалася розмова, в якій отець Августин вперше за час перебування в Хусті, ствердив, що я йому більше подобався тоді, коли ще був молодим студентом 1929-го року. Характеризував мене одважним, одчайдухом, який не боявся йому, директорові, робити завваги. “А тут, тепер, ви інший. Прага вас витончила, зробила вас інтелігентом. Я такого хотів вас мати тут, як тоді в семінарії. Поверніться до свого месіянізму, який ви мені викладали. Чи тямите?” Це були його слова. Я їх приймав щиро, бо вони були щиро сказані. Насправді, він ставав бойовиком. В ньому зростала свідомість покликання. Дуже часто жалів, що вже давніше не пустив “Карпатську Січ” проти чехів. Жалів, що деколи попадав під вплив чехофільської групи, що була при уряді. Як я вже сказав передше, на моїх очах він ставав видатною історичною особою. Кожен день був наповнений новими відомостями, які я збирав кожної хвилини розбудови держави. Деякі дати, як Різдво 1939-го року, 22 січня, 12 лютого і врешті оті незабутні дні 13, 14 і 15-го березня викарбували нові досягнення, нові прекрасно прожиті хвилини екстази. Стихія нестримного патріотизму близьких йому людей винесла отця Волошина на вершини. Він це зрозумів і з цим зжився, бо це було його призначенням. Це призначення гідно ніс у свої 65 років, що мали сповнитися 17-го березня 1939-го року. Вони сповнилися, але вже поза межами рідних земель, в мандрівці, подібній до гетьмана Мазепи, Орлика та інших великих вихідців з України, патріотів, борців за волю рідних земель.

Не буде одославленням, коли я змалюю справжню характеристику

постаті отця Волошина. Вирішальні етапи життя Карпато-Української Держави були в його руках багато разів. Він мав змогу і силу керувати ними. Свою полум'яну пристрасть, увесь жар свого великого серця, всю проникливість розуму та свій талант віддав отцю Августин Волошин служінню народові під Карпатами, бо ж і його партія була народньою, найменше залежною від чужих впливів. В тому часі зриву ще більше помолодів душею, набрався завзяття, змужнів, досягав надлюдської сили, виростав понад всіх політиків того часу. Він бачив, що історія щедра до нього, приносить йому щастя боротися, думати за всіх і жити для народу. А ще був позбавлений різних людських слабостей, тому йому ще більше щастило. Можна навіть назвати отця Августина людиною поза часом і простором. Перед його просвітленим зором відкривався новий світ, нова епоха. В ньому розвивалися природні почуття відповідальності за те, що діялося в його краю. Він усвідомив собі, що більше не належить собі самому. Належить людям блискучої доби і всім тим, що прийдуть і народяться в Хусті, Рахові чи там далеко в горах вівчарями, чи на долах людьми з мускулястими руками, які міцно керують дарами на Тисі.

Накінець ще хочу додати до цих епізодів зустрічей уривок розмови від 14-го березня 1939-го року, що відбулася під вечір. Отець Волошин, передаючи мені до рук документ, в якому за своїм підписом удержавив "Карпатську Січ", оголосив її Армією Уряду Карпатської України, сказав: "Я хотів це зробити давніше, 12-го січня, а потім 12-го лютого, але мені "віщі політики" відраджували. Деколи я був у прикрих стосунках з Головним Штабом "Карпатської Січі" і самим собою, з моїм власним наставленням, що Держава має мати свою рідну Армію. Роблю це сьогодні й прошу це передати для історії". Це реконструкція його власних слів. "Віщими політиками" називав деяких політичних діячів Карпатської України, що старалися раджувати йому. На жаль, 33-тє число "Вістника" не появилося.

Цим свідченням можна було б і закінчити мої спогади про розмови при зустрічах з отцем директором, Прем'єр-Міністром і Президентом, доктором Августином Волошином.

МИХАЙЛО КОЛОДЗІНСЬКИЙ, ЗЕНОН КОССАК ТА ЇХНІ ДРУЗИ, ЯКІ ЗАГІНУЛИ ЗА КАРПАТО- УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ

Українська мемуаристика незвичайно багата на події, пов'язані із здобуттям Української Держави. Та особливо багатий один із її розділів — мартирологія. Приводів до смутку й печалі було забагато в усі часи нашої історії. Часто авторам навіть важко охопити істину і передати об'єктивну правду. Тема, до якої ми звертаємося, налічує також чимало спогадів. Не всі вони достатньо повні, тому у своїй праці я мусив опиратися на спомини тоді ще живих очевидців. Про це наприкінці буде сказано докладніше.

Зенон Коссак народився 1-го квітня 1907-го року в Дрогобичі. Батько Зенона звався Микола. Помер під час Першої світової війни. Залишилося четверо дітей, яких самій матері було дуже важко виховувати. Старшим за Зенона був брат Осип, який вже помер. Проживають у Детройті молодші сестра Олена Гевко та брат Богдан. У родині Коссаків було троє визначних українських січових стрільців, що займали високі командні пости; це дядьки Зенона. Ця обставина розбудила почуття гордості у молодого Зенона, подиктувала йому піти таким же самим шляхом і мала чималий вплив на його даліше виховання. Дивовижна сила наказала йому віддати себе служінню Україні. У тих трудних дитячих роках Зенон проживав у свого діда Йосипа. Помагав у господарстві, притому пильно вчився, багато читав, а, що найважливіше, виробив у собі беззастережний патріотизм і знайшов для себе таких друзів, які відповідали світові його думок: серед них Степана Охримовича, Богдана Кравціва та інших. Вже в дуже молодому віці Зенон став провідником підпільного гуртка, ще як був у середній школі УПТ, в Дрогобичі. Був прикладним пластуном. Співав у хорі. Брав участь у драматичному гуртку. Займався спортом. Вже в п'ятій класі став прихильником УВО, а згодом і членом. В 1926-му році склав іспит зрілості. Від того часу майже всеціло віддався підпільній роботі. Хоч був записаний на юридичному факультеті у Львівському університеті, але першенство віддавав праці в УВО, а потім в ОУН. На звичайні студії не

Полковник Михайло Колодзінський-Гузар

залишалось в нього часу. В 1928-му році його покликано до польського війська. Така хронологія життя Зенона Коссака.

Незборима сила чаїлася в душі юнака. А щоб стати корисним для Організації, Зенон Коссак від 1929-го року став членом Крайової Екзекутиви ОУН на західнюукраїнських землях. Спершу він був заступником керівника Бойової Референтури, згодом бойовим референтом, а ще пізніше керував Організаційною Референтурою. 28-го жовтня 1930-го року керував нападом на поштовий віз під Белзцем. Його боївка провела успішний напад на “Банк Людови” в Бориславі, а тиждень пізніше — на пошту в Трускавці. 31-го липня 1931-го року Коссак розплянував напад на грошовий амбулянс під Бірчою та вдало провів кілька інших бойових акцій. Заініціював і частинно провів справу нападу на пошту в Городку коло Львова. Польська поліція підозрювала участь Зенона Коссака у тих акціях і визначила грошову нагороду за його піймання. Що пізніше й було досягнуто підступом. Сім років ув’язнення у Вронках та інших містах перервали видатну дію експропріятора, здібного підпільного бойовика та ідейного провідника ОУН.

Весною 1938-го року Зенон Коссак вийшов на волю. Це була пам’ятна весна в його житті. Може, перша весна, що внесла в його життя зовсім новий світ. Утвердила за ним важке пройдене і створила перед ним нову магістралю думок. Накреслила нове поле дій, на якому, одначе, макабричність незавидної дійсности, підлий підступ поліційних урядів — вносить нову несподівану прикрість. Доля кидає його знову на короткий час у в’язницю. З в’язниці Коссак вийшов з терпкістю, але з виробленим новим пляном до деталей. Із-за Карпат, дивлячись з його рідного Дрогобича, почали доходити проблиски творення Української Держави. Маючи військовий вишкіл, Коссак рішив присвятити себе новій Державі, своїй рідній. Він був від уродження дуже елоквентний, мав завжди готову відповідь на кожне запитання. Завжди вмів розв’язувати всі проблеми своїм філософським позитивізмом. Начитаний Спінозою і Ляйбніцом, присвоїв від них тільки те, що було в них найсильнішим, найтвердшим, потужним, те, що можна було застосувати в будові своєї держави. Притому був палким промовцем. Вмів захопити серця слухачів. Був добрим розповідачем, бо перед тим був учасником багатьох конференцій, де

присвоїв собі знаменне ідеалістичне думання, яке проявилось у співпраці в журналі “Студентський Шлях” та інших націоналістичних виданнях. Його статті передбачали такий, а не інший шлях. Зенон Коссак пішов ним і не кривив душею, не схибив з нього. У тривожні дні віддати себе для України,— було його діамантовою краплиною щастя.

І так, в бурхливі, але надійні дні з’являється Зенон Коссак у Хусті під прізвиськом Тарнавський. Тут він одержав, по перегляді військовими старшинами, рангу поручника й почав працю в штабі “Карпатської Січі” як інструктор в ідеологічному відділі, що, згідно з тодішньою номенклатурою, звався субреферентом, на відміну від головного референта, який займався чисто мілітарними справами. Крім того, Зенон виконував функцію ад’ютанта команданта “Карпатської Січі”. Виявив себе непересічним викладачем, добрим організатором і вибивався на перше місце поруч полковника Михайла Колодзінського, який займав керівний пост у “Карпатській Січі”. Зенко, так його тоді звали всі товариші, був лояльний супроти своїх зверхників, від сотника Степана Сулятицького, який стояв у тіні, не маючи ніяких амбіцій займати які-небудь голосніші пости, до генерала Миколи Капустянського, який проживав у “Американській Амбасаді” як дорадник; а понад усе Зенко був лояльний до Олега Ольжича, відповідального перед полковником Андрієм Мельником за творення Карпато-Української Держави. Поручник Зенон Коссак-Тарнавський фанатично віддавався теоретичній дисципліні й викладав її з душі членам “Карпатської Січі”, “січовикам” і “січовичкам”. Мав велике й широке знання своєї теми. У цьому допоміжними були йому прекрасні прикмети: його висока особиста культура, непересічні здібності, переконлива мова, що доходила до ума людей, а передусім його мила постать — світлі очі з лагідним блиском. Особливо захоплювало його чисте минуле, тверде, без коливань, без психічних зламів. Все це разом творило високу гаму довір’я до нього.

Кожного дня, в січні-лютому і в двох перших тижнях березня 1939-го року, Зенон Коссак-Тарнавський давав “січовикам” і “січовичкам” усе своє знання. Провід “Карпатської Січі” був вповні задоволений його працею. Кращого на його пості не можна було в той час мати. — Наставали жнива вкладеної ним праці.

12-го січня прийшли вибори до першого Союму, які доказали високу свідомість населення. Це сталося завдяки карпатським січовикам, які виїздили кожного дня в близькі й дальші околиці для освідомлення. Вони були розпалювачами пригаслого століттями багаття. Відроджувалася свідомість приналежності до невмирущого серця українського народу, там, за прекрасними Карпатами. І мрії ставали дійсністю.

22-го січня із Відня приїхав генерал Віктор Курманович, і відбулося величаве Свято Незалежності і Соборності всіх Українських земель, коли і Карпатська земля зголосила урочисто свою кровну приналежність до Львова і Києва, матері земель українських.

15-го лютого відбувся величавий, подиву гідний з'їзд "Карпатської Січі", в якому взяло участь 5 тисяч уніформованих і 5 тисяч в цивільних одягах "січовиків" і "січовичок". Незабутня, історична дефіляда перед Урядом Карпатської України.

14-го березня героїчна, смілива боротьба "Карпатської Січі" з чеським військом генерала Леона Прхали. "Карпатська Січ" мужньо витримала бій.

15-го березня сесія Союму Карпато-Української Держави. Історичне проголошення самостійності Карпато-Української Держави. Кульмінаційний пункт зрілості населення до державного життя.

Того ж самого дня "Карпатська Січ" стала Армією Карпатської України.

Настають важкі, вирішальні хвилини історичної ваги, в яких треба було державотворчого ума, щоб їх утривалити для історії як дороговказ прийдешнім поколінням.

Адольф Гітлер передав Карпатську Україну мадярам, що трагічно позначилося на продовжуванні визвольної дії.

Хоч "Карпатська Січ" вже тоді стала легальною Армією Держави і мала більше можливостей проводити чисто мілітарні справи, та, проте, відчувався брак відповідного устаткування і навіть відповідного приміщення. За повною згодою президента о. Августина Волошина О. Ольжич з полковником Колодзінським перенесли Генеральний штаб "Січі" до Будинку Уряду, який до того часу звали "Владна Будова". З Генеральним штабом перейшов також і поручник Зенон Коссак.

Зенон Коссак-Тарнавський

Настав кінець визвольного етапу в головному місті Карпатської України — Хусті. Боротьбу треба було продовжувати в горах. “Карпатська Січ” проголосила устами О. Ольжича військовий, організований відступ з бою в околицях Хусту, — був наказ відступати в гори та продовжувати партизанську боротьбу, що є дужчою і найбільш небезпечною для окупанта. Шеф Генерального штабу полковник М. Колодзінський-Гузар був у той час тяжко хворий. Тактичну воєнну боротьбу з генералом Прхалою він мусив вести, лежачи на бетонній долівці. Штабові старшини контактувались прямо з головним керівником О. Ольжичем. Поручник Зенон Коссак був найближчим і найбільш активним у той час грози та історичної відповідальності за дальшу долю полковника. Їхні колони, що відходили пізно вночі з 15-го на 16-те березня — мадярські гонведи перетяли в кількох місцях. Першу частину взяли в полон і завезли до концентраційного табору Варя-Лопуші, коло Ниредьгази. Між ними опинився також О. Ольжич з багатьма співробітниками та частина “Летючої Естради”. До них мадяри застосували середньовічні жорстокі тортури давніх своїх предків — гунів. Про це згідно передали автори спогадів, що залишилися в живих. Багато врятувалося, особливо ті, що пішли головним шляхом і випадково злилися з відступаючими чеськими виселенцями. Деяких румуни передали мадярам, а деяких передано на смерть Польщі. Друга частина військовим маршем пішла на схід в напрямі Солотвини. В тій колоні був також полковник М. Колодзінський і поручник З. Коссак. Цю групу захопили мадяри, і 19-го березня розстріляли в Солотвинських копальнях. А було там крім полковника М. Колодзінського, поручника Зенона Коссака ще п’ятнадцять інших “січовиків”. Одначе, ці відомості не зовсім точні, бо взяті з мадярських звідомлень; їх повторили всі автори спогадів з тих часів. Ніхто з наших людей з тієї частини не врятувався, і тому ці дані треба вважати не зовсім точними. Про що буде даліше мова.

Вся Україна опинилася в терновому вінці. Жаль охопив всіх свідомих українців і українок. Карпатська Україна стала визвольною легендою, що увійшла до серцець всієї патріотичної України. Немає сусіднього народу, в мові якого не було б згадано про завзяту боротьбу “Карпатської Січі” з чехами, мадярами, а також частинно із румунами. Тут буде зацитована тільки одна думка польського журналіста, який

О. Блестів

виступав увесь час у своїй газеті дуже вороже проти творення Карпато-Української Держави, але 24-го березня 1939-го року він не вдержав і написав, не так співчуваючи людському горю, як апотеозуючи геройську смерть українських “січовиків”: “Ми виступали, — пише він, — на шпальтах “Меркуріюша” з всією безоглядністю проти Закарпатської України. Проте треба чесно сказати, що в обличчі останніх подій маємо більшу пошану до українців, аніж до чехів і словаків. Якби там не були і хто б там не були ці “січовики”, а все ж таки ці люди не плакали (в оригіналі “скавуліли”), не склали зброю, але билися в найважчих політичних і стратегічних обставинах...”. Автор закінчив такими словами: “Якщо б я стояв на чолі сотні мадярської піхоти, я на власну відповідальність наказав би віддати почесну сальву над трупами поляглих українців”. Тут треба звернути увагу на дві обставини. Автор твердить, що мадярів була одна сотня, а даліше відзначає “поляглих”, тобто в бою поляглих, а не, як каже офіційне мадярське звітання, “розстріляних”.

Але мадяри в дикому шалі не здобулися на джентельменство, яке їм відповів польський журналіст. А було це в той час, як мадярські самохвальби про скоплення і вбивство в Солотвинських соляних копальнях полковника М. Колодзінського, поручника З. Коссака та інших дійшли до Польщі, яка жадібно ловила кожний рух визволення України, ріст нової мілітарної сили “Карпатської Січі” і творення самостійної Карпато-Української Держави, — бо це був дамоклів меч над Польщею.

І тому Польща мала не тільки своїх підричних агентів в Карпатській Україні, але й дипломатів та журналістів, які кожен по-своєму працювали проти творення Української Держави.

А тепер хочу подати незаперечний доказ, що мадярське військове звітання, з історичної перспективи, треба назвати історичним фальсифікатом. Мадярське командування звітало про “скоплення” “січовиків” і “розстріляння” їх в Солотвинських копальнях. Але, якби “січовиків” було захоплено живими, то їх повезли б на хвалу всього мадярського населення до Будапешту. Їх судили б воєнним судом, переслухували б. А так не сталося. Чому? Бо мадяри їх просто замордували недалеко від того місця, де відбувся останній рукопашний бій з ворогом. Мадяри присягали Гітлерові,

що Карпатська Україна їх любить, і вони дістануть її без бою. Що українське населення радо прийме маляр. Такого геройського опору ніхто не сподівався, і сам Гітлер устами свого представника в Хусті заявив, щоб Уряд Карпатської України наказав “Карпатській Січі” здати зброю і піддатися мадярам. Партнери прорахувалися. А щоб публічна опінія щодо загарблення Карпатської України була заспокоєна, маляри дипломатичним фальсифікатом прикрили свої звірства. Не могли ж вони признатися, що сотня гонведів боролася проти сімнадцяти “січовиків”! Не хотіли поставити себе на посміх перед власним народом! І тому спрепаровано “розстріл”.

Для доказу цього повернемо кілька сторінок до початку цієї історії. Полковник М. Колодзінський, керуючи боротьбою, пролежав на бетонній долівці майже весь день, бо навіть піднести голову чи змінити положення, означало загинути від куль вояків генерала Прхала. Перед тим полковник кілька ночей не спав. Проводив переговори з Урядовими чинниками і мав наради Головного штабу. А 14-го березня ввечері “Карпатська Січ” стала Армією Карпатської України за комунікатом Президента о. Августина Волошина.

Полковник М. Колодзінський, О. Ольжич, як і належало керівництву державної Армії, дістали врешті приміщення для Головного штабу в Будинку Уряду, на другому поверсі, на правому крилі. Полковник М. Колодзінський лежав майже непритомний. Похилений стояв над ним О. Ольжич. Старшини штабу вирівнювали польове ліжко й приносили для полковника потрібні речі із “Карпатської Січі”.

15-го березня відбувається Сойм незалежної Карпато-Української Держави у залі Української гімназії. Всі штабові працівники були того дня поза Владньою Будовою. При ліжку Колодзінського постійно чергував “січовик”. Того ж дня, пізно вночі, при незвичайно організованому відступі, винесли полковника М. Колодзінського й посадили до авта, яке мало прикріплену цистерну, і там його обережно поклали. Як несли полковника, було помітно, що його одна нога була безвладною. Колони вимаршу упорядковано ждали останніх наказів і вже стояли на головному шляху, а порядкові старшини і підстаршини звітували О. Ольжичу про бойову готовність. О. Ольжич передав провід над охороною державного Уряду сотникові Степанові

Сулятицькому, і колони одна по одній у військовому ладу вирушили на південь від Хусту. Дальші спогади його штабових членів і звичайних “січовиків” говорять, що полковник М. Колодзінський опинився на пагорбах, ще покритих снігом, на коні, й на тому місці, 17—18 березня, кінчаються всі відомості вірогідних свідчень. Але та обставина, що полковник був на коні, якого провадив поручник З. Коссак, незаперечно свідчить, що два дні по відступі М. Колодзінський ходити ще не міг. Так мадяри захопили його і Зенона Коссака, що вірно крокував із своїм старшим другом. На тих пагорбах вони звели із цієї групою “січовиків” завзятий бій. Мала жменя українців проти сотні гонведів. Так тільки могло бути і так напевно воно було!

Щойно офіційні повідомлення мадярського головного командування подали дату 18-го або 19-го березня про фантастичний “розстріл” полковника, як це підхопила мадярська преса і опублікувала разом з пофальшованими фотографіями. Такі ж самі фотографії показували мадярські сторожі нашим полоненим у Варя-Лопуші. Учасники пізнавали Колодзінського і Коссака по відзнаках. Так твердять о. Степан Пап-Пугач, Любомир Гірняк (Кознарський) та деякі інші очевидці.

Дуже важко уявити, як Колодзінський прийняв смерть стоячи, коли ж він не міг у ті дні ходити. Ці знімки, що появилися у мадярській пресі, не були достатньо виразними, і твердити, що це справді був полковник Колодзінський чи поручник Зенон Коссак, — дуже важко. А щодо п'ятнадцяти “січовиків”, які були тоді ж “розстріляними”, то їхні прізвища, подані зовсім неграмотно, не відповідали правдивим. І було неможливо твердити, кому ці прізвища належали. Згадані фотографії були спрепаровані для заспокоєння громадської opinii. Тому треба вірити, що “січовики” загинули в боротьбі з мадярами. Як було сказано, коли б мадяри захопили їх живими, то “січовики” потрапили б у концентраційний табір, як це було з іншими, або були б перевезені до Будапешту.

Для повноти картини та на підтвердження сказаного вище ще можна додати опитування, яке відбулося вже по війні. Жителі околиць, де сталися трагічні події, потвердили, що на згаданих пагорбах і в долах, над потоком, одного разу цілий день тривали бої. Навіть чули вибухи гарматних снарядів, а найчастіше — скорострільний вогонь.

На жаль, не можна ствердити день, в якому то було, 17-го чи 18-го березня. А після того, вже вночі, оповідали люди, навантажені вози перейшли в напрямі Солотвинських копалень.

Організація Українських Націоналістів віддала належну гідну шану тим, що полягли в боях за незалежність Карпато-Української Держави. Яку ж шану можна було віддати? Всі українські землі були окуповані в той час. Висипати пропам'ятну могилу було неможливо на чужині. Можна було тільки словом звеличати той збройний змаг. Бо слово і зброя часто йшли разом у будові нашої Держави.

На доручення О. Ольжича, друзі, які будували Карпато-Українську Державу, віддали останній жалобний салют, останню героїчну сальву, — не з гармат чи скорострелів, а друкованими черенками. Доручено хореографові “січовикові” Анатолеві Демо-Довгопільському написати пропам'ятний спогад-хроніку про безстрашність, що горіла високим полум'ям у серцях “січовиків”. Що він чесно виконав. Він обрав лише чотирьох представників із тисячей і видав гарну книжку з життєписними даними і портретами полковника М. Колодзінського-Гузаря, поручника Зенона Коссака-Тарнавського, поручника Федора Тащинця і героїчного наймолодшого з них “січовика” Олекси Блестіва.

Обкладинка того пропам'ятного видання прикрашена стилізованим важким залізним мечем княжих часів, навколо якого лавровий вінець — відвічний символ слави. Оригінальний примірник цього видання зберігається в Гарвардській Бібліотеці України.

ГЕРОЇЧНИЙ ШЛЯХ ІВАНА РОГАЧА ДО БАБИНОГО ЯРУ

Не важне, скільки ти прожив,
а те, — чи добре ти прожив.

Сенека

I

Вперше я пізнав його ближче в канцелярії редакції “Свободи” — тижневика, що появлявся в Ужгороді, власником якого була християнська партія, а послом від неї до Празького парламента був отець Августин Волошин. Переїздом з пластових таборів до Праги, я зупинявся в Ужгороді для поладження деяких справ, пов’язаних з моєю роботою в Карпатській Україні.

Цього разу в мене була мета зустрітися з Іваном Рогачем, з яким я не мав змоги поговорити на просвітянських зборах. Отже, я мав ясний намір не тільки відвідати редакцію, що робив кожного року, але й побачити там Івана Рогача, якому я хотів в першій мірі погратулювати за проведену урочисто присягу на Всепросвітянському З’їзді в Ужгороді 1937 року. Це була для мене нагода побачитися й поговорити особисто з іще одним представником з-поміж молодих націоналістів. Постать, яка виросла з гущі наростаючого політично свідомого поксління. Їх вже було чимало, — тих молодих ентузіастів визвольного руху. Вони були відомими, бо ж дали себе пізнати в різних виступах. Між ними прізвища Івана Рогача ще не було. Не було тому, що, тут з наголошенням мушу сказати, він був заскромний і не вивищав себе, хоч перевищував усіх дотогочасних молодих надійних провідників. Властиво, цікавість привела мене до того, щоб його вкінці побачити і понести щасливу відомість до Праги, що до плеяди молодих людей доходить ще Іван Рогач. Бо ж небуденне це явище для забутої країни, сплюндрованої, знищеної чужинецькими наїздами.

Треба було тільки почути, як дзвенів його голос, коли він проводив молитву і присягу зібраному тридцятитисячному народові. Як звучав тембр його урочистого голосу, — неначе віще слово голосило велику правду й лунало понад ужгородськими просторами: “Присягаю, що

вірно служитиму Україні й боротимусь за неї”... А потім він, як всемогутній чародій і маестро, паличкою диригував гімн “Ще не вмерла Україна”. Цю особу я саме тепер прийшов побачити в редакції тижневика “Свобода”, що вже заповіла змінити традиційну назву на “Нова Свобода”, якої він, Іван Рогач, став редактором.

Коли я увійшов, мені вказали крісло старші працівники, які вже мене знали з попередніх років, і сказали, що Іван Рогач саме тепер от в тій кімнаті, говорить з людьми з підгірських околиць.

Після розмови з підгірськими людьми і я приступив до нього. Перше враження моє було, що це наче не той, який маєстатично проводив глибокі революційні постанови — резолюції відбутого з’їзду. Не той чародій, що опановує тридцятитисячним багатолюдним збором! Що це наче студент теологічних наук, без претенсій на провідника. — На моє привітання і GRATULACIJA щодо бездоганно проведеного з’їзду, а головне, щодо його великої ролі в ньому, він звичайно, без піднесеного тону сказав: “Це так Бог дав”.

Ми сіли і провели першу розмову на тему: що буде завтра? На досягнутому ж успіху заперестати не можна. Щоб події не застали нас непередготованими... Він присунув свою табуретку ближче до мене: “Це не залежить, — продовжував розмову, — тільки від мене. Є багато інших, що вже давніше зайняли провідні пости — і їх вже знає загал”. Потім перейшов на дуже цікаві теми із щоденного життя в Ужгороді та по всьому Закарпатті. Не пощадив при тому чехізаторські зазіхання і вижидаючі апетити на Карпатську Україну деяких сусідів. Знав добре історичне положення і нові політичні течії, які вирували в той час в Європі.

До Праги від’їздив я збагачений оригінальним знайомством з одним із кращих молодих адептів відродження Закарпаття, яке твердо, монолітно крокувало до своєї мети — визволення.

III

.. не для того Бог увів нас у тутешне життя... щоб ми користувалися тільки сучасним, але для того, щоб ми працювали для життя майбутнього.

Іван Золотоустий

Проминуло небагато часу, як я опинився в Хусті, вже тоді столиці Карпато-Української Держави, по вікопомному 2-му листопаді, по Віденському арбітражі 1938-го року. У Відділі преси і пропаганди мені призначено редагувати “Урядовий Вістник”. Поскільки мого шефа часто не було в бюрі, мені доводилося часто йти самому до о. Волошина, тоді ще Прем’єра Уряду, за деякими рішеннями відносно публікування, бо на моєму редакторському столі з’являлися деякі відомості, що протиставилися собі. Канцелярія о. Волошина була на тому самому поверсі колишньої Владної Будови, а тепер Будинку Карпатського Уряду. При головних дверях стояв жандарм Юрій Торбич. А що він мене знав, пропустив без ніяких розмов. Мав я короткі запитання до о. Волошина. Як ми скінчили, і вже при виході до головних дверей, якими я увійшов, о. Волошин зупинив мене і вказав на двері до сусідньої кімнати. Це означало, що мені треба тими дверима виходити.— І тут відбулася знову несподівана надзвичайно мила драматична зустріч, якої я не сподівався. Близько дверей, які були напіввідчиненими, стояв Іван Рогач, випрямлений, як завжди, але до мене підійшов швидко з теплою зичливістю. “А то ви мене не хотіли побачити?” — З усмішкою, притаманною тільки йому, сказав, що я відтепер можу входити через його канцелярію до Прем’єра і формальностями не клопотатися. Іван Рогач в цій саме канцелярії був Головним секретарем Прем’єр-Міністра Волошина і знав про мене. Він мав помічну силу і розпаковував ще з Ужгороду привезені пакунки, що складені в кутку височіли аж до стелі. В них невідкладні діла, що відносилися до його діловодства Головного секретаря Уряду.

Іван Рогач (Ірлявський)

Людина є те, чим вона сама себе робить.

Ж.-П. Сартр

Настала для мене нагода бачити Івана Рогача кожного дня, часто проводити коротку чи довшу розмову на теми Карпатської України. Доводилося мені бачити його при праці, слухати його промови та різні оповідання з відбутих подорожей чи то перед оголошеними виборами, чи перед скликанням Сойму, — з різних-прерізних нагод, які назрівали кожного дня. Ходив у січовому однострої, що надавало йому ще більше сили урядового службовця Карпато-Української Держави. Розмовляв із всіма спокійно, не підносив ніколи голосу, хоч до свого помічника досить часто звертався з темпераментом і вимагав від нього швидкої реакції, бо робив усі справи в поспіху. Часто стояв, дуже рідко сідав за стіл, стояв навіть тоді, як писав на столі. Любив стояти.

Можна навести безліч картин, в яких він, Іван Рогач, був головною особою. Багато листів, в яких він переконливо настоював на проведенні діла, вийшло з його канцелярії. Можна б тут навести багато характерних промов, що торкалися життя-буття Карпатської України, які він виголосив від Перечина аж до Ясіня. Багато реакцій на події, що розвивалися вширочінь, розійшлися з-під його пера. І може, для декого вони були проблемами, але Іван Рогач ті події схоплював, відповідно оцінював і вирішував так, як йому було доручено й узгіднено з отцем Августином Волошином. Ніколи не нарікав, що в нього забагато праці, що невігідна була подорож по селах, що часто реакція на його промову була не такою, як він сподівався. Йшов твердо до своєї мети, бо так вже сформував себе й уложив відповідно до того своє життя — бути передовим. І він ним був.

По втраті Карпатської України він дістався до Югославії, щоб стати даліше до диспозиції свого добродія, свого Прем'єра і Президента, з яким був тісно пов'язаний від 1937-го року як головний редактор "Свободи", а потім "Нової Свободи", і стояв біля нього 7-го жовтня 1938-го року, як постав перший Уряд Карпатської України. Вірний був йому 26-го жовтня 1938-го року, тоді як о. А. Волошин очолив новий Уряд, і 22-го листопада того ж року, як ЧСР

перетворено на Федеративну Республіку, і тоді, коли Карпатська Україна отримала окрему Конституцію, на підставі якої названо о. А. Волошина Прем'єром Уряду. Іван Рогач разом з ним прожив дійсно тяжкі часи будівництва держави аж до тріумфального проголошення самостійної Карпато-Української Держави. Як можна було в цей час скитання залишити Батька самого? І він дійшов до нього.

IV

Люди мало різняться між собою; тільки деякі з них вибиваються понад загальний рівень, а то тому, що вони пройшли через важкі переживання, як були молодими.
Тукидит, батько наукової історії (5 ст. до Христа)

Іван Рогач був людиною, що наполегливо змагалася за обраний на своєму життєвому шляху ідеал, — життя своє присвятити загалові. Заповнити час своєю працею. Виповнити його вщерть корисною творчістю і боротьбою за прекрасні, праведні і світлі діла. Рогач знову став жити повним життям, бо так йому було призначено долею. Став людиною, яка вважала себе частиною свого народу, своєї нації, й свої вагомі діла віддала своєму народові. Для цього він присвятив себе ще в Ужгороді. Свідомо долав всі перешкоди, перемагав страх перед смертю і використовував увесь свій час для проведення корисних загалові справ. І коли о. А. Волошин переїхав до Праги, — Іван Рогач подався на схід, на поклик Києва. І він вже бачив себе у вирі нових подій, які сприймав і здійснював, в які безмежно вірив, що вони житимуть вічно, хоч його і не буде на цьому світі. Його чекало редакторське крісло “Українського Слова” в Києві і Бабин Яр.

Хай цей розділ буде моєю епітафією Іванові Рогачеві, якого довелося мені пізнати і бачити при праці в часі будови Карпато-Української Держави.

Транспарент роботи Михайла Михалевича в студії
"Летюча естрада" в Хусті

ОЛЕГ ОЛЬЖИЧ В БУДОВІ КАРПАТО-УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Другий голова Проводу ОУН, полковник Андрій Мельник доручив Олегу Ольжичу ведення справ будови Карпато-Української Держави. Олег тільки що по невдатному другому повороті з Америки приїхав через Відень до Ужгороду, а потім до Хусту. Проживав у “Американській Амбасаді”, домі, закупленому за гроші американських друзів ОДВУ та УНО Канади. Генерал Микола Капустянський і полковник Михайло Колодзінський-Гузар визнавали беззастережно провід О. Ольжича. Всі йому підпорядковувалися і слухали його наказів. Помічниками в будові держави була “Карпатська Січ”, пресові органи і мистецька група, зорганізована у “Летючій Естраді”. Властиво, О. Ольжич, вірний своїй вдачі, ніколи не наказував. Його тихий, врівноважений, лагідний і при тому милозвучний, переданий чистою літературною мовою голос, без зайвих вульгарних вставок, притаманних “генералам”, без непотрібного патосу, — досягав успіху. Може, хтось скаже, на перший погляд, що це була в Ольжича маска. Прибрана поза актора. Ні! Рішуче ні! Під тим тихим спокійним гарним обличчям крилася також і гарна душа. Пам’ятаю, як сьогодні, незабутню трагічну хвилину, болючу картину з 14-го березня 1939-го року в Хусті, коли по боях “Карпатської Січі” з чеськими військами генерала Льва Прхали привезли хворого полковника Михайла Колодзінського до Владної Будови, де містився Головний Уряд Карпато-Української Держави. Полковник Колодзінський був у гарячці вже декілька годин. Не міг промовити ані слова. Лежав на польовому ліжку на другому поверсі Владної Будови. О. Ольжич похилився над ним і пробував дістати від нього докладніші дані про його людей і про пляни, які в нього були, бо тепер прийдеться йому, Ольжичеві, самому керувати дальшими справами “Карпатської Січі”. Гарне лице Ольжича прикрив дивний сум, біль і глибока печаль. Була невдача. Але із невдачі треба було вийти. Олег перебрав команду організованого відступу із здобутих позицій, наперед відіслав, під охороною січовиків, членів Уряду Карпато-Української Держави. Сам, в останніх рядах, разом з піхотинцями пішов у темну ніч, щоб зустрінути мадярські війська в горах.

*Фрагмент із книжки М. Бажанського
“О. Ольжич та його Батьки”,
1984 р.*

ДИВЕРСАНТИ (Історичний репортаж)

Настав мій робочий день. Сиджу за столиком у своєму бюро у Будинку Уряду Карпатської України в Хусті. Кілька днів після того, як віддали Мукачів, Ужгород і Берегів мадярам. Після так званого Віденського арбітражу, що відбувся 2-го листопада 1938-го року. Вже раніше я призначив працю своїм співробітникам. Але сьогодні, як всі інші дні, принесло багато новин, з якими треба було познайомитися. У трьох кімнатах мого бюро уривчато вистукують машини, монотонно б'є сторінку за сторінкою циклостил. Перекладачі перекладають найновіші відомості, що мають відійти у світ для іноземних кореспондентів.

В цю канцелярську атмосферу ввійшов Степан Вайда*, тоді поручник, шеф таємних справ при Уряді. Він, звичайно, комунікувався зі мною телефоном, але цього разу надсподівано зайшов особисто. Його Бюро секретних справ було на тому ж самому поверсі, навпроти мого Бюро пропаганди. Я відклав папери й психологічно приготувався прийняти гостя, бо здогадувався, що він має важливіші справи, аніж звичайно.

Вайда присунув ближче до столу свого стільця і почав оповідати. В його віданні є група людей, запідозрених у саботажах. В околиці, де їх поодиноці схоплено, був знищений млин, місток на потоці та згоріла хата сільського старости-війта. Проведене докладне слідство виявило, що вони не мають ніяких документів, подають себе за місцевих жителів. Тутешні люди розпізнавали тільки по зросту і шапках декого із зловлених. Але цього було замало, щоб видати засуд. Степан Вайда попросив мене прийти на остаточне переслухання, бо, на його думку, я краще визнаюся в людях з Галицької України. Згідно з його здогадом, вони повинні походити звідти.

Хоч я був дуже зайнятий як редактор "Урядового Вістника"

* Степан Вайда, поручник чеського війська, займав пост при Уряді Карпатської України в 1938—39 рр. Під час окупації Карпатської України мадярами продістався на схід. Зголосився до Армії генерала Людвика Свободи і як командир відділу танків "доказав чудеса хоробрости",—прямував з армією на рідні землі. Загинув у поході, не дійшовши до рідних земель. За заслуги отримав орден Леніна, Золоту Зірку та звання Героя Радянського Союзу.

Карпато-Української Держави, то все-таки ця справа мене зацікавила. Я подався з Вайдою до політичного будинку. В підвалі сиділи поодиноці на долівці кількох молодих людей, вдягнених досить дивовижно. В одного з них камізелька була обернута внутрішнім підшиттям наверх, піджак лежав під ногами. В усіх були добре пом'яті шапки, які лежали біля них. Майже всі шестеро мали темнокаштанове волосся, що незугарними пасмами спадало на шию, зачіски побурхані, лиця непоголені. Всі були до безтями застрашені, хоч їх ніхто не бив і не знущався над ними. В одного тільки був роздертий надвоє піджак, — він хотів втекти, але січовик йому в цьому перешкодив, а потерпів піджак. Всі вони були блідні, виснажені, залякані. У кожного з них визирали злі, дикі очі, вовчої подобі.

Я просив приводити їх мені по одному до кімнати на горі. Першого ввели того, що мав роздертий піджак. Його підозрівали, що був провідником. До того часу, як виказувало слідство, ніхто з них до терористичних актів не признавався, а всі вони, в унісон, твердили, що не визнають жодних провин. Жителька сусіднього села свідчила про цього першого, що він мав вузлик чи наплечник і вкинув його у воду. А це було близько знищеного мосту. От і завдання переді мною — розкрити таємницю.

В той час я зачитувався підпільною літературою з Македонії, Ірляндії, особливо ж польської підпільної організації, що ввійшла до історії під назвою “Псовяци”. Мені здавалося тоді, що ця література, як також мої особисті стосунки з поліцією та перебування у в'язниці, — дадуть мені можливість устійнити дію саботажників та знайти правду, без уваги на те, хоч які хитрі оправдання підозрювані будуть висовувати.

Початкова розмова, яку я провів, не дала ніякого висліді. Та й я випитував тільки біографію підозрюваного і порівнював з протоколом. Тим часом я використав один факт до справжнього наступу. Околиці, на які він і його спільники покликалися, мені були дуже добре знайомі. Траса, на якій вони діяли, — це моя траса, я їздив нею майже кожного літа. Все, отже, узгоджувалося. Саботажник ставав упевненішим, що йому не грозить небезпека, що йому пощастить виховзнутися, і почав гостро реагувати: як то так, що мирного обивателя турбують! Вже цим сами терміном “обиватель” і галицьким

лексиконом він показав, що не був закарпатець; в цьому вже був переконаний і сам Вайда. Він запевняв мене, що був приготовлений до оборони збоку саботажників, але дуже слабо, не продумав усіх можливих деталей. Тоді я приступив до підозрюваного і звелів проказати “Отче наш”. Цього він ніяк не сподівався. Було яскраво видно, що він зрушився з місця, а його рамена затремтіли. Уста посиніли, весь поблід, заломився й затратив зовсім самовладання. За хвилину, вже скрушений, почав відмовляти “Отче наш” по-старослав’янському. В кількох місцях вклав чисто польські терміни. Замість “отця — ойця”, замість “днесь — дзісяй” і ще деякі. Та й коли мова зайшла про місцевість Порошково, саботажник раз промовив “Порошкуф”. До цього прислухалися: січовик, що стояв поряд із саботажником, Вайда, опертий коло дверей, і секретарка Вайди, яка стенографувала розмову. Підсудний, заплутавшись, не знав, як вийти з ситуації. Почав сам себе оправдовувати, хоч я йому не давав ніяких питань. Він говорив, що його батьки не вчили “Отче наш” по-старослав’янському, а були латинниками. І сам себе чим далі глибше й глибше звинувачував. Латинників у Карпатській Україні по селах не було, тим більше в околицях Перечина й Порошково, на які всі вони покликалися. Це нісенітниця.

Такі ж самі переслухання я провів з іншими саботажниками. Всі їх мучила мерзенна дійсність і нуртувала в них шалена пристрасть до життя, хоч вони анітрохи один до одного не були схожі; в людині часто переплітаються найсуперечніші властивості,—сильні, вольові й кволі. Так і тут проявлялися ці характерні прикмети людських химер.

Виявилося, що всі вони з Галичини, з Дрогобицького повіту, знали українську мову, але не таку, якою говорило населення околиць, в яких вони діяли, плундруючи надовкола. Їх завербували на підривно, деструктивну роботу. Багато поляків, що проживали в Галичині, знали українську мову. Були навіть такі, що учащали до українських шкіл.

Головний провідник цієї банди найбільше заплутався за всіх інших, бо ж саме на нього була звернена особлива увага. Декілька разів зміняв своє прізвище, місце народження і перебування, як теж свою професію. Розгублений, заломлював руки.

Вайда в той час не втручався до ходу подій, які розвивалися досить драматично. Слухав сагу свого підсудного, якому загрозив польовим судом і розстрілом. Сидів закам'яніло в кріслі, віддавши ініціативу в мої руки. Врешті, коли я закінчив, настала непередбачена, страшна хвилина, якої ані я, ані хто інший не сподівалися. Провідник підпільної польської саботажної групи приступив до Вайди і впав на коліна. Почав конвульсійно цілувати його чоботи. При тому признавався до саботажництва. Він перед тим сидів у в'язниці разом з товаришами. Відбував кару за крадіжкі. Його там і завербовано. Позбавлений всяких етичних і моральних засад, опанований звироднінням, що проявлялося в грабунках чужого майна, він легко переключився на руйнування українського громадського добра, в заміну за звільнення із в'язниці. Вони, як оповідав далі, перейшли кордон у Карпатах і нищили все, що тільки вважали важливим для комунікації. Після того, мали директиви продістатися до Мукачєва, де був терористичний центр, що виник після Віденського арбітражу. В Мукачєві, як ствердив ватажок саботажників, діяла польсько-мадярська централа під гаслом "Кошут", яка проводила терористичні акції в Карпатській Україні. Його тремтячі уста висловили таке: "Я завдав вам багато клопоту, горя жителям вашої країни, прошу прощення". Дальше почав знову переповідати деталі переходу через кордон та про подробиці підпалів і вломів. Ним завихрили неспокійні думки. Страх перед смертю зраджував бажання жити за всяку ціну. Це було сильнішим за мораль, за обіцянки, за гроші, за все інше.

Після того я попросився з поручником Вайдою. Впливати на його рішення я не хотів. Відійшов до своєї невідкладної праці, збагачений ще одною історичною подією, яка стверджувала наглядно, що Польща в 1938—39 рр. надсилала своїх агентів, шпигунів та саботажників у часи будови Карпато-Української Держави, які разом із закинутими в ті краї мадярськими диверсантами, а також домашніми саботажниками-мадярами і русофілами підтинали молоде державне життя Карпатської України.

СЮЖЕТНІ КАРТИНКИ З-НАД СРІБНОЇ ТИСИ

I

Для історичної правди тут подаються відомості про трьох українських генералів найстаршого покоління, які брали або воляли брати участь у будові Карпато-Української Держави. Майже в усіх виданнях, які дотепер появлялися про часи творення Карпато-Української Держави, немає взагалі про них згадки або часом подані деякі невірні факти. Можливим є також те, що дехто з авторів книг, опублікованих дотепер, не знав про ці факти, можливо, дехто забув, — тому нехай цей мій спогад буде доповненням до анналів Карпато-Української Держави.

Першим генералом, який перебував у листопаді 1938-го року в “Американській Амбасаді” в Хусті, був генерал-хорунжий Микола Капустянський (1879—1969). Про будинок “Американська Амбасада” читаємо таке у виданні “На поклик рідної землі”: “Я купив і підписав документи трансакції в імені Центральної управи ОДВУ, і на неї його інтабульовано. За нього я заплатив готівкою близько дев'ять тисяч доларів. Були це гроші з Визвольного Фонду ПУН”. (Євген Скоцко. “На поклик рідної землі”. Допомога української еміграції в ЗСА визвольній дії ОУН. Нью-Йорк — Париж, 1986 р., стор. 95).

Генерал М. Капустянський був покликаний Проводом Українських Націоналістів для особливого завдання. Став дорадником Штабу Карпатської Січі, що вже оформилася на хустському терені. Точніше, помагав Олегові Ольжичу та полковнику Михайлові Колодзінському-Гузареві (1902—1939).

Одного дня мені довелося відвідати генерала в “Амбасаді”. Скромний, як і О. Ольжич, він не любив парад, не хотів своєю особою впливати на оточення, не любив виноситись понад других і давати до розуміння, що в його постаті криється авторитет і генеральська ранга. Любив помагати порадами, коли до нього хто звертався. Він мав чекати в Хусті на свою чергу, — коли події розвинуться ширше, тоді щойно (так було в плані) стане на чолі новоствореної Армії. Ввесь час перебував тільки в “Амбасаді” й публічно не виступав. Користувався великою пошаною всього тодішнього навкілля.

Ще раз повернуся до будинку “Амбасади”. Містилася вона при головній дорозі, на південь від центру міста, на південний схід від Будинку Уряду, колишньої “Владної Будови” в Хусті. Були в цьому домі великі вікна, кілька просторих кімнат, умебльованих досить гарними

Генерал Микола Капустянський (зліва) і Михайло Бажанський, 1947 року

практичними меблями. Будинок був придатний для канцелярії і вигіднішого життя.

В одній з кімнат сидів за робочим столом генерал і працював над забезпеченням кордонів, над охороною столичного міста і над майбутнім мобілізаційним пляном. Загалом — повні руки праці над стратегією Карпатської України. З моїм приходом він переховав працю і попередив мене, щоб не писав про його присутність. З усмішкою, притаманною йому, показав уже готові деякі діаграми, креслення тощо. Був незвичайно прецизний у своїй роботі, хоч у дружній розмові ніколи не вносив менторського тону. В конспіративних матеріалах підписувався: Степовик, Генерал, Низола та іншими псевдонімами.

Прощалися ми з надією, що ще побачимось. Генерал декілька разів повторив “До побачення”, “На все добре”. І насправді кілька років після тої зустрічі, ми, збагачені новими переживаннями, бачилися досить часто. На доказ цього в мене збереглася знімка із пам’ятної зустрічі 1946-го року в Ашаффенбурзі.

III

На початку 1939-го року, перед відзначенням Свята Державности 22-го січня, загостив з Відня до Хусту генерал-хорунжий Віктор Курманович-Торк (1876—1945). Він приїхав у супроводі члена Проводу Ярослава Барановського (1906—1943). Генерал виступив на величавому святі-здвизі з головною промовою. На тому святі виступав також учительський хор, а сольові арії співала відома співачка Андя Остапчук-Науменко. Генерал відбув дефіляду Карпатської Січі в Кошарах. Мав важливі розмови з членами ширшого Проводу ОУН, які були в той час у Хусті. Був на авдієнції в отця Августина Волошина, тоді ще Прем’єра Уряду Карпатської України.

Як доповнення, чи радше уточнення, відносно перебування генерала в Хусті, варто навести кілька рядків з мого особистого спогаду, який передає одну знаменну деталь історичного порядку. В обідню пору я прийшов до “Січової Гостинниці”, як кожного дня, на обід. Для обіду я брав тільки одну годину. Заряд гостинниці знав про це, і мій обід звичайно був готовий для мене, — щоб мені не треба було витратити зайвого часу. На мене чекала відповідальна праця в Уряді — у Відділі преси і пропаганди.

Під час мого обіду підійшов до мене Олег Ольжич: “Я матиму важливу розмову з генералом Курмановичем і хочу, щоб Ви були при тій розмові”. Так він звернувся до мене. Я знав, що з генералом тут його супутник Ярослав Барановський, а привіз їх автом з Відня до Хусту Кость Мельник-Горський. Знаючи Барановського як строгого

конспіратора, я гадав, що він нерадо буде бачити присутність непокликаної особи при розмові, не погодиться на ніяких свідків. О. Ольжич також передбачав це. Порадив мені зайняти сусідню перегородку-купе, читати там газету і так слухати розмову. Гостинна зала на першому поверсі “Січової Гостинниці” була в той час порожня. Надавалися на такі розмови. В одному кутку промайнув тільки Улас Самчук з своєї кімнати, налаштував короткохвильне радіо, над яким сидів день і ніч. Поза тим в залі панувала могильна тиша, хоч з долини надходив глухий гамір. Щоб прийти до основної теми, скажу коротко. Справа була в тому, що Ярослав Барановський запропонував О. Ольжичеві прийняти генерала В. Курмановича до активної служби в Хусті. О. Ольжич наче сподівався такої пропозиції й мав готову відповідь. В його дорадчому чи пак почесному штабі по військових справах є вже генерал — Микола Капустянський. “Двох генералів, — сказав О. Ольжич своїм ніжним, милозвучного тембру голосом, — “буде забагато”. — Відповідь О. Ольжича не задовольняла Барановського, тим більше не була приємною для генерала. Але О. Ольжич мусів це зробити, бо ж у “Карпатській Січі” в той час справа штабу була впорядкована й уточнена ієрархічно з долини вгору. Приймати ще одну військову силу, хоч з яким великим стажем у минулому, було не на місці. Тому О. Ольжич хотів мати мене при тій розмові. Після того я відійшов до свого бюро. Але цей епізод хочу залишити для історичної уваги.

III

Писати про третього генерала, — справа для мене досить болюча. Генерал-хорунжий Всеволод Миколайович Петрів (1883—1948) походив зі шведського роду Штральманів. Його предок був учасником Полтавської битви. В 1939-му році Петрів дістався з Праги спершу на окраїни Карпатської України, в Рахівщину. Тут січовики, правдоподібно за намовою одного з провідних членів гетьманського руху, потрактували й потурбували генерала Петріва як соціалістичного діяча, на їхню думку, дуже лівого. Треба також ствердити, що генерал Всеволод Петрів брав активну участь в Робітничих Олімпіадах, які влаштував Другий Інтернаціонал і чеська “Дельніцка Єднота” (робітнича організація, в якій генерал був тренером і лектором). Генерал Петрів був беззастережно українським патріотом. Ніколи нічого не зробив на шкоду українському народові. Провід ОУН у Празі в 1930-х роках, знаючи про це, потаємно зговорився з генералом, щоб він займався військовим вишколом для членів ОУН. Так і сталося. Теорію генерал викладав у себе вдома. Практичні вправи військового вишколу проводив у лісах понад річкою Берозикою. До диспозиції була навіть гармата, два скоростріли, які генерал діставав у знайомих військових чеської армії. Завдяки вмілому

професійному вишколові генерала Всеволода Петріва всі його абсолювенти одержали в Карпатській Січі ступінь поручника. Одним з них був і сам Олег Ольжич.

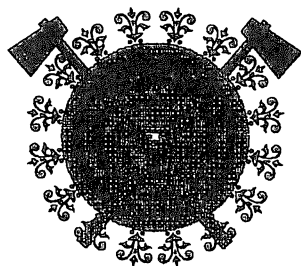
По тій неприємній зустрічі в Рахівщині, генерал приїхав до Хусту. Огірчений, пожалівся мені й старався поговорити з О. Ольжичем. Що ж можна було зробити в той час? Слідство в тій справі, яке було негайно розпочате, не дало майже ніякого висліду. Хлопці твердили, що генерала представили їм як дуже лівого і вказували на “пана учителя” з сусіднього села, що їх намовляв до того.

У розмові я запевняв генерала Петріва, що в Хусті йому нічого не станеться. Поки що немає ніякої можливості, щоб його покликати до чинної служби, чого він так хотів, чи на який-небудь військовий пост, бо військових старшин Хуст мав тоді достатньо. Але він, генерал, може стати в пригоді як лектор.

Генерал повертався від мене засумований. Хотів у Хусті допомагати так само вірно, як і тоді в Національній Раді в Києві 1918-го року зі своїми “полуботківцями”. А овіяна мереживом гарних пісень карпатська земля прийняла його холодом. Я старався розвіяти той холод, казав йому, що це через випадковість, непоінформованість кількох молодих недосвідчених людей стався нерозумний вчинок. Генерал стояв, уважно слухав. Стрункий, як завжди, в обличчі грізних подій, кременний в плечах, ще молодий, дивився мені у вічі, щоб переконатися, чи я мовив правду. Повірив мені, бо ми зналися багато років перед тим. Подивився вгору, понад покрівлі хустських дахів, вдихнув цілюще повітря з-над ріки, неначе хвилину вслухався в її тихий шум, зачарований казковою красою пагорбів на протилежному березі Хустиці, покритому буковим лісом. Подивився ще раз на хустський замок в розвалинах і з терпкістю сказав: “Нехай буде так, по-вашому, — непоінформованість! Донесіть про це Ольжичу”.

Переді мною стояв мій учитель військового мистецтва, який вмів мене та інших моїх друзів не лише навчити, але й захопити тим ділом. Холодний струмінь повітря дихнув свіжістю з-над лугів і ріки. Генерал ще раз глибоко вдихнув на повні груди і промовив: “Постаріли ми з вами”, — поглянув у височінь блакитних небес, що своєю вагомістю налягали над Хустом, — “і не помудрішали”, — продовжив. “Нам усім треба йти разом”. Це так, якби із моїх власних грудей вибрав генерал золоті слова. “Повертаюсь у Стовежату. А так хотів прислужитися іще”, — сумно додав і не закінчив. Обійняв мене, гаряче, по-дружньому; відчув полегшення у своїй шляхетній душі. Повільно потиснув мені руку й відійшов широкою вулицею, яка була головною дорогою Хусту, столиці вільної Української Держави.

ЧАСТИНА ДРУГА

ЗНАЧНА РОЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ПЛАСТУ У ВІДРОДЖЕННІ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Вступ. Приєднання до ЧСР, назва

Винесену в заголовок думку потвердила своїм авторитетним словом історія й задокументувала в 1939-му році офіційною назвою, схваленою свобідним соймом Карпато-Української Держави. До того часу окупанти називали цей край по-різному. У своїй глибокій щирості чеський письменник Іван Ольбрахт назвав його одного разу “землею без імени”. Насправді, воно так не було. Українська номенклатура, дивлячись очима з Києва чи Львова, називала цей край українською землею за Карпатами. Не жилося в цій країні нашому землякові солодко. Люди за Карпатами не мали змоги втішатися розкішною природою цього краю, мінеральними водами, дарами на Тисі й столітніми лісами, які де-не-де були незайманими, бо не торкнула ще їх рука захланного, непрошеного зайди. Ця земля, по Першій світовій війні, на підставі Сен-Жерменського договору “добровільно” приєдналася до Чехо-Словаччини як автономна частина. Але це були тільки паперові угоди. Вони не вирішували стану справ. Батьки карпатських громадян повірили, що приєднання їхньої країни буде непоганим виходом із програного визвольного змагання України. До того ж ім'я та слава гуманної людини, які мав професор Тома Гарік Масарик, давало, на думку багатьох, запоруку, що приєднання до ЧСР хоч, може, не буде ідеальним, зате гуманним. Та й іншого виходу тоді не було. Однак, приєднання не давало великих надій на автономію і поступово перетворювалося на окупацію.

Пласт, нова система виховання

У такій несприятливій політичній атмосфері народжується новий тип молодого людини, яка назвала себе пластуном. У цій назві заховувався здоровий порив до нового кращого життя, вкладався багатий зміст пластових настанов, правил, дисциплін, пластового закону, точного виконання обов'язків, — одне слово, формувався і виростав новий, міцний національний характер в молодому поколінні, якого так потребувала та земля, упокорювана, здушувана займанцями

від часів втрати своєї державної самостійности, від часів смерти князя Теодора Корятовича.

Постали пластові гуртки в кількох осередках. Спочатку в середніх школах, а потім — у фахових, торговельних, горожанських та інших. Зорганізовано відділи в Берегові, Мукачеві, Ужгороді, Великому Бичкові, Севлюші (тепер Виноградове) та в інших місцевостях. Хоч повільно, а все ж таки наростав процес організації. Треба було зводити боротьбу за своє існування, головню за дію, бо ж свідомо свого українства селянська молодь спочатку не мала змоги вступати до Пласту, тому що Пласт не був, по своїй природі, масовою організацією, а суто селективною, тобто елітарною. Тільки вибранці могли до нього належати. Передумовою вступу до Пласту були найкращі успіхи у шкільному навчанні та бездоганна поведінка. Ця, на мою думку, найкраща в світі організація молоді особливо була цінна для українського народу, який, будуючи свою державу, мусів найперше перевиховувати молоде покоління.

По вишколі на своїх базах зорганізовані гуртки пластуництва в одностроях появилися на вулицях міст, сіл, як також на гірських пляях та крутих горах Карпатської України. Зацікавлення було дуже велике. Не тільки серед рідного населення, а й особливо серед чужонаціонального, яке, під впливом протиукраїнської пропаганди, дивилося на українську пластову молодь з певною настороженістю та заздрістю.

Дружні зустрічі з пластунами Галичини та емігрантами

Згодом Український Пласт Карпатської України вийшов поза мури своїх шкіл і поза свій край. Почалися зустрічі з українськими пластунами з інших українських регіонів. Переважно ті зустрічі відбувалися з галицькими українськими пластунами, які мали вже вироблений організаційний напрям, десятилітню традицію і певні досягнення в походах. До тих зустрічей ідеально надавалися гори. Чималою допомогою в поширенні пластового світогляду були українські старші пластуни і пластунки з еміграційних частин: із Брна на Мораві, Праги та інших. Вони приїздили на вакації або до своїх рідних додому, або до своїх друзів—студентів у гості. Це наглядно давало можливості перевіряти себе і переймати дещо нового.

Провідники Закарпатського Пласту

Тими творчими зустрічами пластова організація Карпатської України тільки міцніла і зростала, примножувала своїх вірних друзів, а також показувала свою живучість, свою вмлість, додавала віри в майбутнє і собі й іншим.

Мандрівки, вишкіл, загартування. Крайова Пластова Старшина

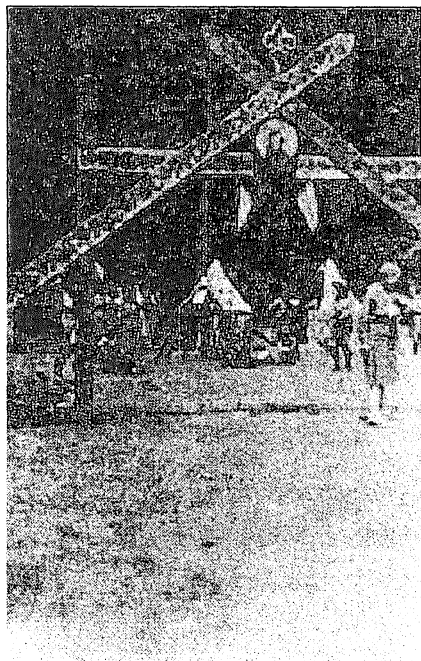
Пласт глибоко вrostав у своїй землі і здобув прихильність широкого загалу. До цього великою мірою спричинилися пластові мандрівки. Пластова молодь гідно проявила себе перед власним населенням, яке свідомо, а також підсвідомо, чекало настання якоїсь зміни. Такою зміною, чимось зовсім новим видався саме український пластун. При тих мандрівках і походах пластуни мали можливість призвичаювати себе до невгод, бути зарадними в житті, поглиблювати дружбу, проводити розмови з населенням. Потім — вести листування, поглиблювати зв'язки, а також виконувати одне з головних завдань: вивчати рідний край. Пластова організація швидко закріплювалася. Завершилося вивершення організаційної структури, на чолі цього молодіжного руху постала Крайова Пластова Старшина в Ужгороді. Це був осередок, який покликав до життя адміністративний провід, він надавав ладу всьому рухові, проводив перевірку пластових частин у крайовій мережі від Ужгороду до Ясіня. Почавши від першого мандрівного табору в 1922-му році, майже кожного року більші й менші гуртки виходили з наплечниками в гори, на полонини, на зустрічі з іншими пластунами на Говерлі. У 1930-му році відбули подорож до Варни над Чорним морем. Брала участь у скавтських зустрічах у Джемборі.

Пластові табори як школа виховання

Найуспішнішим досягненням у вихованні стали пластові табори, в яких практично можна було провадити пластування. У незвичайно здоровій, багатій, кольоритній природі пластова молодь будувала собі сама шатра, майструвала, вправлялася в адмініструванні табору, займалася доставою харчів, вчилася поборювати невгоди і так настановлялася до майбутнього життя. Допомогою у цьому вишколі були професійні інструктори, які вмлілим практичним підходом, пластовою методою формували молоду людину. Таких таборів в

Група пластунів, посередині — Михайло Сорока

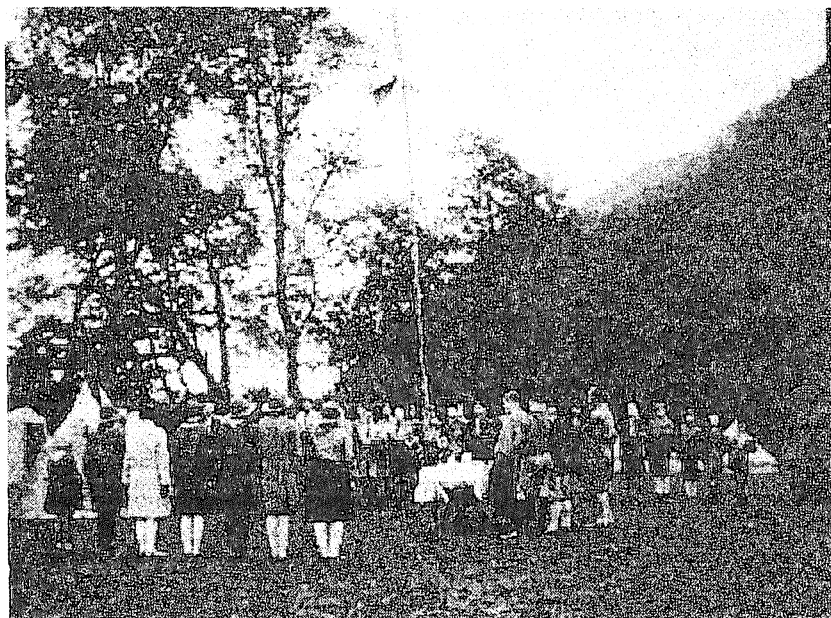
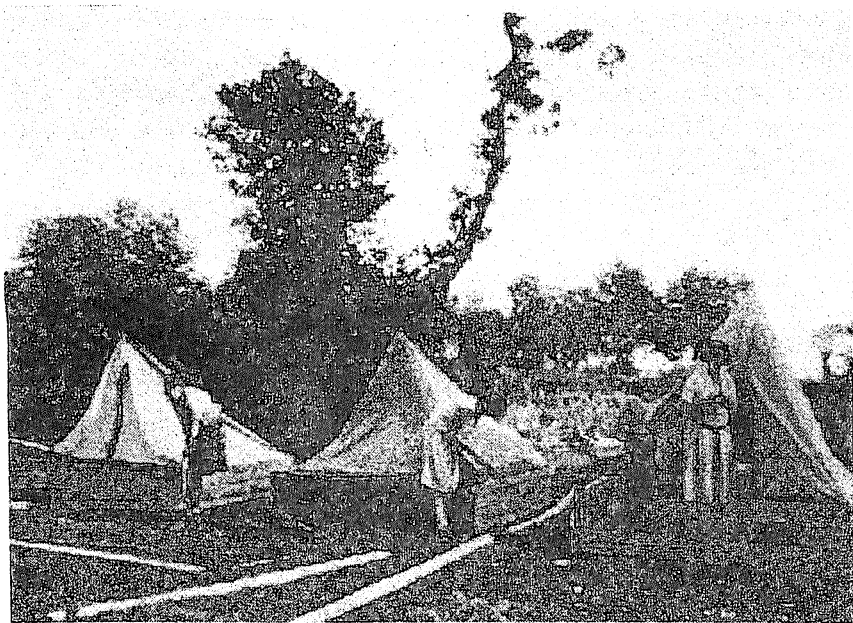
Вхід до пластового табору на
Джемборі під Прагою

Карпатській Україні було дуже багато. Почавши від 1923-го року табором у Бовцарах коло Драгова, пластуни продовжили свої збори у Кам'яниці коло Ужгороду в 1924-му році; у Заброді коло Великого Березного і Кобилецькій Полянї 1925-го року; в Лугах коло Сваляви та у Бронці коло Довгого 1926-го року; в Турля Реметах у 1927-му році; у Ставному коло Великого Березного 1928-го року; у Ворочові 1929-го року; в Устеріках коло Рахова та в Кобилецькій Полянї 1930-го року; в Дубриничах 1931-го року; в Солочині коло Сваляви від 1932-го до 1938-го років і в Гуцульщині від 1934-го до 1938-го років. Усі ці табори вишколювали молодь на здібних, практичних, свідомих людей, які могли б дати собі раду в прикрих хвилинах життя. На свіжому повітрі, при вмілому проводі, молодь розводила ватру, плянувала програму, скликала жителів з навколишніх сіл і містечок для спільних заходів. Найважливіше в усьому було те, що пластова молодь давала пізнати себе своєму власному народові. Після того вишколу, після тих практичних вправ настав час організувати вищий рівень вишкільних курсів, які названо "Лісовими школами". Початки організації тих шкіл дав вперше пластовий табір в Солочині в 1937-му році. Таку "Лісову школу", в заряді вже зовсім українському, покінчило багато пластунів, які плянували організувати такі школи кожного року. В тих роках Український Пласт в Карпатській Україні вже зовсім осамостійнився.

Пластовий підручник. Пластова творчість.
Культурна діяльність. Поети в авангарді

Ще більшу користь для пластуна принесли пластові видання. Насамперед, заслугоує на увагу гарний посібник співосновника Пласту на Карпатській Україні, особливо на терені Ужгороду, Осипа Вахнянина (1890—1924) під назвою "Пластовим шляхом, за красою життя", виданий у Празі 1924-го року. Підручник мав 125 сторінок друку і 38 ілюстрацій формату шкільної книжки. Цей посібник надав тон всьому пластовому вихованню. Матеріал перегукувався зі змістом книжки д-ра Олександра Тисовського "Життя в Пласті", опублікованій на три роки раніше у Львові.

Великими приятелями Пласту стали вчителі, педагоги, поети й письменники. Творці поетичного слова прийняли пластову ідею

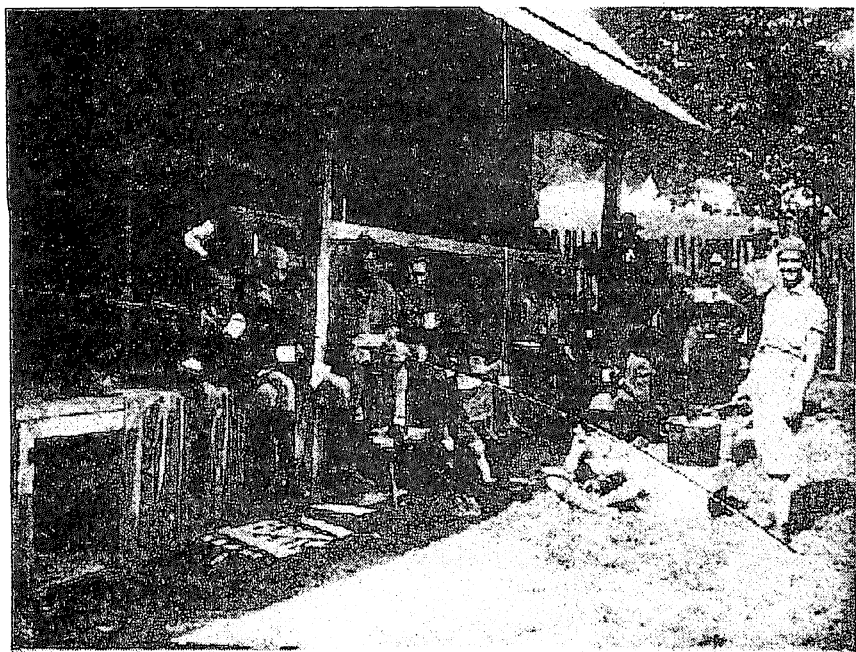

Таборування в Солочині

виховання як свою власну. До тих, хто був серед перших у цій справі, належить і письменник старшої генерації драматург і поет Спиридон Черкасенко (1876—1940), який створив пластовий гімн закарпатських пластунів “Гей юнаки, гей пластуни”. Крім того, він написав багато віршів, а головне — пластових п’єс, які стали гарним джерелом драматичної діяльності пластунів Карпатської України. З того пізніше розвинулася ширша пластунська театральна діяльність. Поет і професор в Берегові Василь Пачовський (1878—1942) написав для Пласту “Пластову присягу”. Поетеса Марійка Підгірянка (1881—1963) присвятила багато зі своєї літературної творчості саме пластуству. Василь Гренджа-Донський (1897—1974) написав кілька віршів про Пласт, він сам особисто відвідував пластові табори, окремі гуртки і провадив розмови із молодими пластунами. Юлій Боршош-Кум’ятський (1905—1978) був щоденним гостем в пластовому таборі в Устеріках і цікавився Пластом, створив для нього кілька поезій. Миколая Божук (1907—1938) стала широю прихильницею новоствореного Пласту і теж віддала йому велику данину. Дуже шкода, що вона померла такою молодою. Очевидно, що закоханий в життя і природу поет Зореслав також вдався у своїй творчості до молодіжного мотиву, який став предвісником майбутнього великого зриву. Він ясно бачив його у своїй поетичній візії. Назустріч Пластові прийшла молода генерація поетів, що перейняла ці теми та ідеї як історичну естафету. До цієї генерації належать Андрій Гарасевич-Сурмач (1917—1947) та Іван Ірлявський (1919—1942). Прихід цих наймолодших поетів дає клясичний приклад, що ролю, яку Пласт взяв на себе, він виконав з честю, і це найкраще зрозуміли творці народних ідеалів — поети.

“Пластун” — офіційний журнал

Крайова Пластова Старшина, ще інтернаціонального діяння, почала видавати журнал для скавтської молоді, який спочатку друкувався трьома мовами, а після того, як ця організація осамостійнилася, пластовий журнал почав з’являтися окремим виданням під назвою “Пластун”. На жаль, шкільна адміністрація, під чужим впливом, не допустила його до шкіл. Своїх передплатників на той час було ще замало. І це був перший удар по друкованому слову. Поряд з “Пластуном” появилoся багато іншої літератури з пластовою

Пластова колиба в Солочині

тематикою, як одноднівки, календарці, пластовий співанник, п'єси з пластового життя. Завершенням акції друкованого слова являється журнал "Молоде Життя", перше число якого появилoся в 1938-му році під редакцією двох старших пластунів, найбільш надійних на той час у Карпатській Україні,— Пугача і Гайдамаки. У цій багатій літературі, якою користувалися теж наставники молоді, учителі й громадські діячі, було віддзеркалене пласто́ве життя. Кожна пласто́ва частина була зобов'язана передплачувати пластовий офіційний орган, як передбачує пласто́ва виховна система, му́сила мати у своїй бібліотеці всі пластові видання. Поглиблювалося пласто́ве знання, росла національна свідомість.

Переслідування

Не дивно, що така активність Українського Пласту та його освідомлююча роля між своїм народом затурбувала неприязні урядові чинники. В першій мірі, наші несвідомі й чужі елементи домоглися в уряді ЧСР публічного переслідування Пласту. Наслідком чого стало видворення поза кордони держави багато пластових діячів і прихильників Пласту, які народилися не в Карпатській Україні. Назвати треба Богдана Заклинського, Леоніда Бачинського, Василя Пачовського, Марійку Підгірянку і декого ще. Спиридона Черкасенка не вислали поза межі ЧСР, бо він не мав куди йти: був власником паспорту Нансена, який, згідно з міждержавними умовами, чеський уряд респектував; але письменник, під натиском поліції, мусів добровільно переїхати до Праги. Все це було як відплата за його прекрасні пластові п'єси, особливо за пластовий гімн.

Псевдогуманність Уряду на Градчанах переступила межі людських сподівань навіть для деяких членів того ж Уряду!

Надійшли нові сили

Незважаючи на такі удари, Пласт не переставав діяти. Прийшли нові провідники, нова зміна, які заступили висланих з країни, і праця в Пласті від 1930-го року наладналася наново, можна зовсім сміло сказати на підставі документації,— ще краще. Це не було так легко. Треба було вести зтяжну боротьбу з русофілами. Треба було переконувати інертних та застрашених. Часопис "Пластун", вже без субвенції, в обмеженому накладі, по кількох спробах в Ужгороді,

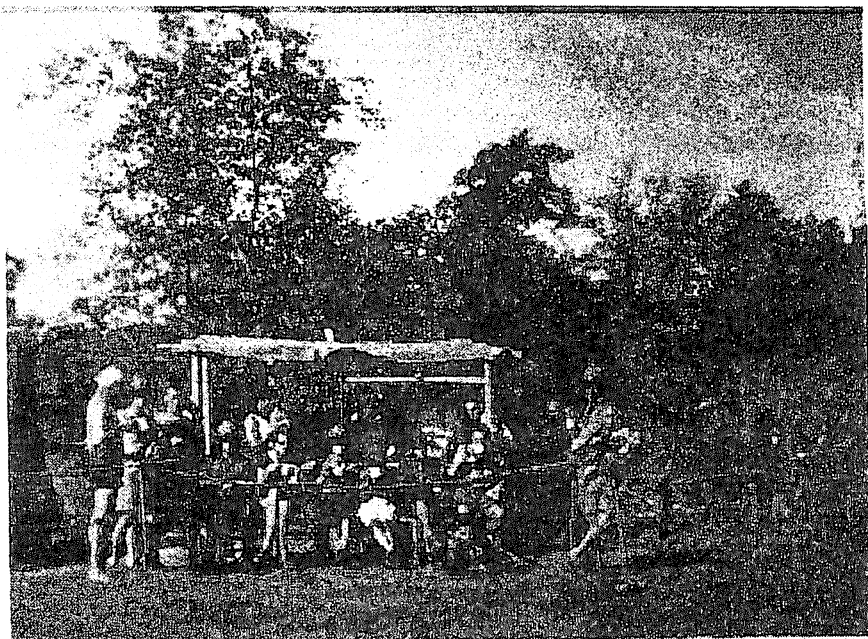
перейшов до Севлюша і продовжував появлятися друком не тільки фонетичним правописом, але й тематика його стала ще одважнішою. Крайову Пластову Старшину очолили нові провідники, які не побоялися застрашувань. Пласт продовжував розвиватися напрочуд гарно. Тут годиться зацитувати уривок сміливої, як на той час, статті в журналі “Пластун” за вересень — жовтень 1932-го року старшого пластуна Канюки “В нинішню хвилю”: “Наша організація, Уклад Українських Пластунів Підкарпаття, поставила собі за завдання згуртувати під свій синьо-жовтий прапор усю нашу молодь і виховати її на чесних, характерних та відважних синів нації дорогої Батьківщини, для кращого завтра нашого бідного народу. Про неї (тобто про Батьківщину) ми завжди будемо думати, для неї ціле своє життя будемо працювати і відважно боронити її справи. Ось ідеологія нашого Пласту”.

Великі досягнення

Пластуни появлялися у своїх одностроях на всіх більших святкових подіях. Брали участь в походах, у маршах, які називали “маршами до волі”. Однострій мав великий вплив на глядачів, з одного боку, це зобов’язує того, хто носить уніформу, до контрольованої гідної, лицарської поведінки, а в очах громади така людина підноситься понад звичайну публіку. Справді, як тільки пластуни появлялися в організованих маніфестаціях, громадяни із глибоким зворушенням та несказанною радістю зустрічали їх і навіть аплодували! Громадяни бачили в них своє краще майбутнє. З кожним днем зростала свідомість, родилася гордість і запевнення, що завтра буде кращим, бо молодь принесе визволення. Добра слава й українське ім’я закріплювалися в народі за Пластом. Всенародні маніфестації завжди прикрашували пластунки і пластуни. Ужгород таких походів ще не бачив до того часу. Пласт у той час вже мав свою пластову оркестру, що помагало тримати маніфестацію на піднесенні й надавати належного порядку.

Знатні епізоди

Для прикладу можна навести тут декілька маркантних епізодів, що характеризують силу Українського Пласту і його притягаючий чар.

Обід у пластовому таборі в Солочині

Владика Петро Гебей (1864—1931) в 1930 році, в часі кризи Українського Пласту, подарував триста чеських корон на закуплення пластових одностроїв для бідніших пластунів. Владика Гебей цим жестом хотів доказати, що чеська влада, переслідуючи Український Пласт, скривдила організацію молоді. Цим подарунком, до певної міри символічним, єпископ став в обороні покривджених.

До найзнаменніших епізодів належить один з найкращих моментів гідної постави українського представництва пластової групи, яка брала участь в Слов'янському Джемборі в Празі 1931-го року. Українська група привезла з собою довгу дошку з надписом “Український Пласт Підкарпатської Руси”, щоб її прибити на чоловому місці, при вході до табору. Провід Слов'янського Джемборі заквестіонував назву “український” як незаконну, що не відповідала офіційній державній назві. Відбувалися досить гарячі розмови на ту тему із відповідними чинниками Слов'янського Джемборі на Стромовці. Навіть наш великий приятель, чеський генерал В. Клецанда, до якого звернулися в тій справі пластуни-емігранти, не мав сили щось змінити і його старання залишилися без успіху.

Команда групи українських пластунів із Закарпаття відрізала пилою назву “український” і відставила оstonь. Деяка зневірена частина перестала навіть працювати в розбудові табору. Були й такі, що заповіли свій від'їзд. Делегація українських пластунів не переставала вести переговори і ставити ясно свої домагання, що Пласт на “Підкарпатській Руси” — це Український Пласт. Мала відбутися ще одна зустріч, може, найважливіша з усіх. Це зустріч із Начальним Пластуном чеських скавтів-юнаків Б. Свойсіком. Б. Свойсік був приємною людиною. Еміграційний Український Пласт користувався всякими пільгами завдяки йому. І що сталося? Свойсік хотів уникнути конфліктів. Не маючи сили протиставитися українській делегації, в якій були дві пластунки: Анна Устіянович та Ростислава Бірчак, дозволив виступати українській групі з Карпатської України під назвою “український”. Тоді з невимовною радістю, побожно, пластуни прибили відрізану вже дошку з надписом “український” на самій горі головного входу до табору, — так то, завдяки зтяжним пертракціям, надпис “український” звернув на себе ще більшу увагу. Фотографи всіх народів залюбки фотографували чолову частину українського табору.

Подорожуючи по Карпатській Україні, чеський письменник Іван Ольбрахт відвідав пластовий табір в Дубриничах у липні 1931-го року. З його слів треба ствердити, що про пластунські табори і про наростаючу пластову молодь доводилося йому чути дуже багато, а найбільше імпонувала йому постава проводу у Празі на Стромовці, в обороні свого історичного імени. Тому він вирішив сам побачити ту молодь, яка досягнула минулого місяця в Празі такого розголосу. Може, й ця зустріч мала такий вплив, що Іван Ольбрахт став українським приятелем. Написав декілька книжок з української тематики.

Розгос про Пластову організацію був дуже поширений — навіть посол Гуснай із своєю дружиною, яка не знала ані єдиного українського слова, одного дня приїхали відвідати пластовий табір в Солочині. Хоч які були б його заміри: почуття приналежності, поклик крові, чи тільки політично-громадські амбіції, але факт залишається фактом, що й до нього дійшла відомість про існування Українського Пласту, який заманив його своєю притягальною силою до себе. З його розмови ясно було видно, що Пласт, як не тепер, то в майбутньому, буде відігравати значну ролу. Посол Гуснай запропонував свої послуги, які увінчалися практично дуже великим успіхом. Завдяки йому, ту площу, на якій Пласт тоді таборував, починаючи від критого мосту, що був на потоці Пінії, аж по границю Луги, де була мінеральна вода “Маргітка”, тоді власність Мармельштайна, а на заході — по лісок, що межував з Боржавою, — так от цю площу, якихось від п’яти до шести акрів землі, було придбано у власність для Пласту.

До особливих успіхів належить ще участь Українського Закарпатського Пласту у скавтському Джемборі в Геделе, що в Мадярщині, 1933-го року. До того інтернаціонального виступу й до участі в програмах Джемборі в Геделе був покликаний спеціальний провід під керівництвом Августина Шерегія. У звичайному виховному таборі в Солочині провадилися також тритижневі приготування до виступу в Геделе, що увінчався великим успіхом, — завдяки саме добрій підготовці в Солочині, де всі учасники на виїзд до Геделе вісім годин щодня слухали лекції, відбували проби хорів і танців та набували необхідного знання, як поводитися з українським і пластовим

прапорами, ставати до молитви, таборувати тощо. Балетмайстер Андрій Кість (1891—1986), учень славного балетмайстера Василя Авраменка, підготував українські національні танці на 20 пар танцюристів. Імре Кардашинець, тоді молоденький, чотирнадцятилітній юнак танцював “Чумака”. Між іншим, у цій групі були також емігранти-пластуни, між якими й теперішній Начальний Пластун всього українського пластунства у світі д-р Юрій Старосольський. У танцях і хорах брав участь також студент з Праги Михайло Сорока (1911—1971), пізніше довголітній в’язень сов’єтських концтаборів. Він через паспортні неполадності до Геделе не доїхав. Пізніше часто іронічно насміхався сам із себе, як-то він “їхав до Геделе”.

Наприкінці цього циклу знатних епізодів треба додати княжий дар учителя Миколи Медведя з Вижньої Апші (тепер Верхнього Водяного). Він подарував приблизно три акри землі для пластових таборів, площу, на якій від 1934-го року щорічно таборували пластунки і пластуни. Той табір названо “Гуцульським”. Дерево на будову “колиб” — куренів, для перебування пластунів, подарував батько Миколи Медведя — Іван Медвідь.

Це й є характерним свідченням, як глибоко припадав до серця Український Пласт нашим людям. Можна б наводити багато інших прикладів, але нехай цих кілька підтвердять місійну ролю Українського Пласту, яку треба вважати далеко поважнішою, ніж це уважалося дотепер.

Засновники пластових частин, співзасновники, організатори,
довголітні діячі. Перелік в алфавітному порядку:

Алиськевич Андрій (1870—1949)
Алиськевич Богдан — Канюк
Балицька Наталка
Бандрівський, 1923, Ясіня
Бачинський Леонід, 1924, Перечин
Біличенко Михайло — Кобза
Бірчак Володимир (1881—1945)
Бірчак Ростислава — Незабудька
Блиствіт Олександр — Гайдамака (1916—1939)
Вахнянин Остап, 1923, Ужгород (1890—1932)
Велигорський Михайло, 1925, Мукачів
Ворон Андрій, 1925, Рахів
Гайдукевич, 1925, Мукачів
Гірна Іванка — Згода
Демчук, Березів
Дідик Андрій (1891—1931), 1921, Березів
Заклинський Богдан, 1924, Бичків
Заклинський Корнило (1889—1966), Бронець
Комаринський Володимир — Клен (1906—1981), Хуст
Лукач Ольга — Паприка
Москалик Петро, 1924, Тячів
Пап Степан — Пугач, пізніше — священник
Ревай Юліян (1899—1979)
Роман Іван
Романюк Леонід (1898—1984)
Рубинович Богдан — Беркут (1912—1975)
Устиянович Анна — Береза
Чичура Августин
Шепель Яків — Бульба
Шерегій Августин-Юрій — Грім
Шерегій Євген — Горілок (1910—1985)
Штефуца Михайло — Блеск

Коршило Заклинський

Михайло Пап

Василь Маркусъ

ПЛАСТОВІ ДІЯЧІ

Славка Бірчак

Іванка Гірна

Ярослава Ціханська

ПЛАСТОВІ ДІЯЧІ

Яків Шчель

Юрій Шпилька

Богдан Алиськевич

ПЛАСТОВІ ДІЯЧІ

Роздумування над прочитаними книгами

Дотепер небагато написано про діяльність пластової організації в Карпатській Україні. Що стосується книг, виданих за останні тридцять років, то тільки кількома рядками згадали Пласт два автори: д-р Петро Стерчо і д-р Юліян Химинець. Найціннішим вкладом в історію Українського Пласту на Закарпатті на сьогодні є “Пластовий Альманах” о. Степана Папа-Пугача. Автор, маючи можливість заглянути в офіційні протоколи й комунікати Крайової Пластової Старшини, — використав їх для створення згаданого альманаху. На жаль, не з вини автора, пляновані доповнення не ввійшли до видання. Манускрипт, очевидно, затримався в підготовчому періоді. Мабуть, реченець умови з друкарнею вигасав і альманах пішов у призначений час до друкарні у тому вигляді, який мав.

Великий жаль, що так сталося, бо гарний альманах має деякі недоліки. Наприклад, в офіційних повідомленнях подаються прізвища командантів та членів командного складу, а насправді їхні функції дуже часто виконували інші. Це тому, що офіційні рішення западали в квітні чи травні даного року, а в липні ті особи були перешкоджені, і на їхнє місце в останній хвилині покликувано інших, які були до диспозиції.

Є недотягнення в географічних згадках. Говориться, що ріка Пінія була границею між хлоп'ячим табором й дівочим в Солочині. Насправді, ці табори ділив невеличкий потічок, властиво неглибокий яр і зарослі кущі. А Пінія пливла по західньому боці обох таборів.

На стор. 60 говориться, що “на Богослуження ходили до церкви в Солочині або Голубиннім”. Пластунки і пластуни маршем відходили щонеділі з пластового табору в Солочині до церкви в Полянні, — три кілометри на північ в напрямі Карпат.

З цієї церквою в'яжуться довголітні спогади й одна пам'ятна розмова з її парохом. По виході з церкви молодь збиралася і формувалася по частинах. Вийшов пан-отець, прощав пластуństwo та дякував за участь у церкві. А найменшим поставив питання: “А то ви, дітоньки, всі з тої України?” — і показав рукою на гори Карпати. Молоденькі отягалися з відповіддю. За ними стояв Петро Янута, тоді на третьому році вчительської семінарії, й так відповів пароху: “Так, ми з цієї України. Я з Руських Комарівців, а інші з

різних міст і сіл від Ужгороду до Ясіня”. Настала мовчанка, ніхто не знав, що далі казати. Тоді команда табору приступила до панотця, подякувала йому за літургію і запросила на пластову ватру, на яку приходило всеньке село Солочин та мешканці Голубинного й Сваляви.

Багато ще дечого можна навести з недоліків видання. Та це не вина автора, який просив у листах допомогти йому. Для того машинопис мав дійти до всіх тих, які своїм знанням мали його доповнити. На жаль, так не сталося. Проте, альманах є справді настільною книгою, що буде служити читачам, передусім історикам, як джерело. Вартість альманаху в тому, що в ньому є докладна хронологія подій, а це найважливіше для історії.

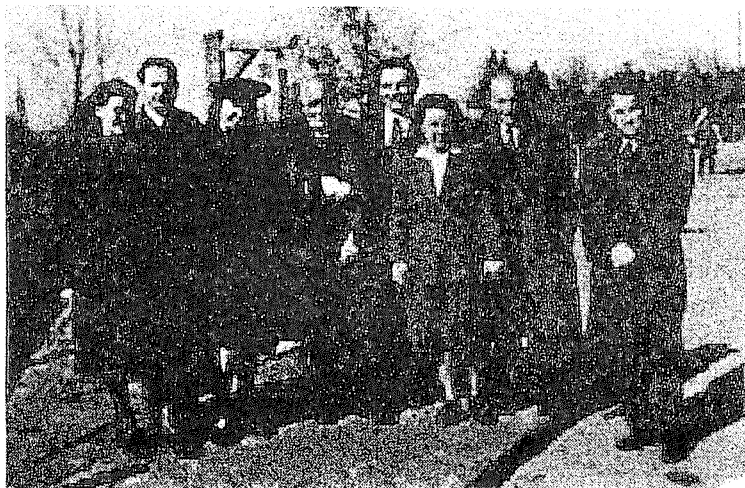
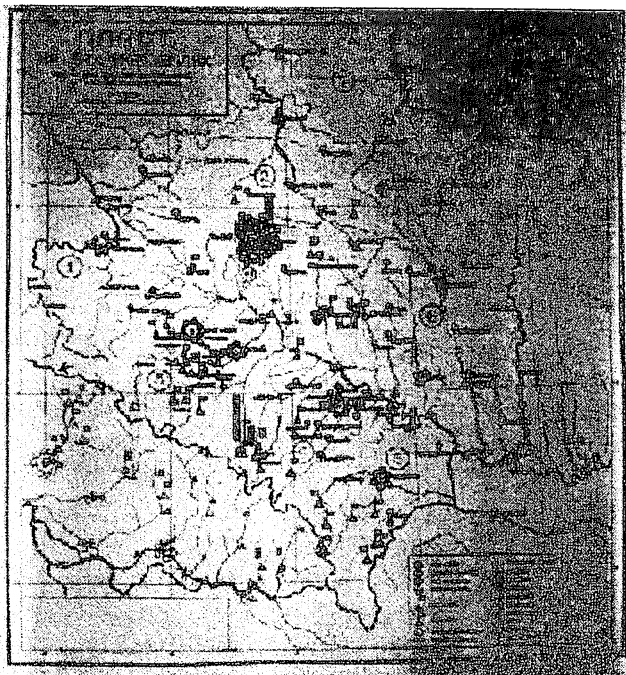
Карпатська Січ, героїчний епілог, будова Карпато-Української Держави

У пластових з'єднаннях, від Ужгороду до Рахова і Ясіня, в пластових таборах була вихована пластова молодь, яка внесла багато дечого нового в громадське, культурне та навіть політичне життя всієї Карпатської України. Вона вийшла з ясно зарисованим національним характером і стала рушійною силою всього молодіжного руху, що тоді наростав. Багато пластунів увійшли до новоствореної організації “Народна Оборона”, яка згодом прийняла назву “Карпатська Січ”. Пластова молодь всеціло взяла активну участь у будові Карпато-Української Держави. Підкреслити треба ще раз,— всеціло, бо ж не було пластуна чи пластунки, які в той вирішальний час будови своєї держави стояли б осторонь того великого історичного діла.

Автор “Пластового Альманаху” називає пластунів, які брали участь в боях за Карпато-Українську Державу. Називає загиблих в цій благородній звитязі і замучених мадярами, часто закатованих у в'язницях.

Рахів і Рахівщина на топографічному тлі моїх незабутніх споминів

З Раховом і Рахівщиною я знайомий дуже давно. Хочеться ще раз усе пригадати від самого початку, тобто від 1929-го року, коли брати-гуцули Клемпуші довели мене до поїзда в Ясіні, який мав

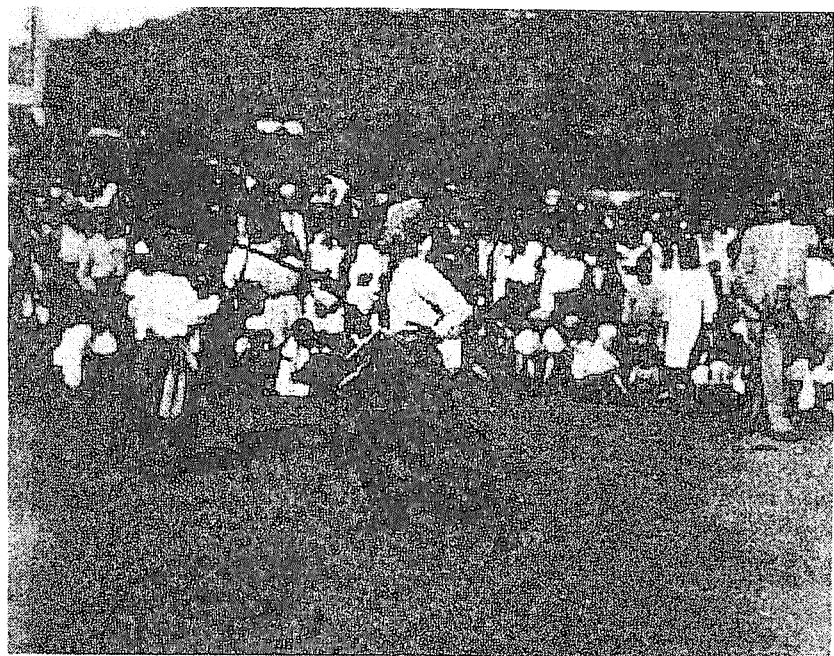
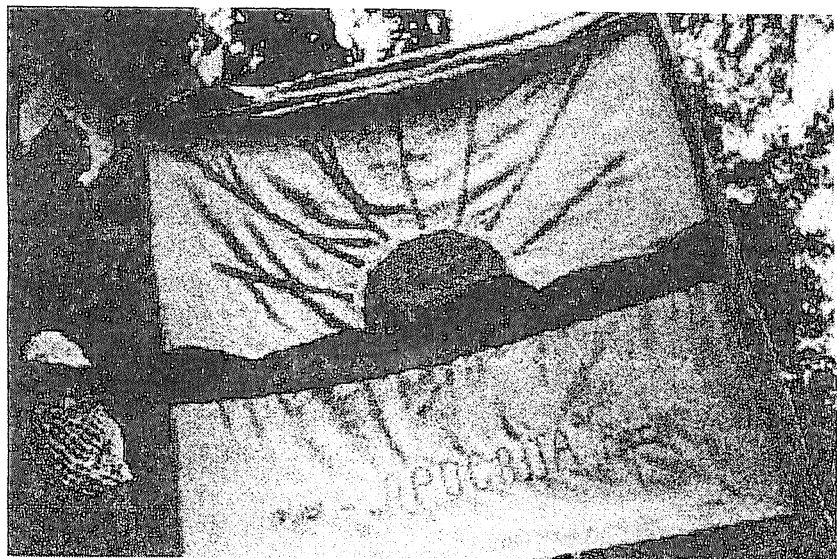

Верховний Пластун Сірий Лев (четвертий зліва)
з закарпатцями на пластовому конгресі

завезти мене на двірці Вільсона в Празі. У політиці це був той час, коли чеська адміністрація висилала українську патріотичну еміграцію, бо та стояла їй на перешкоді в колоніальних намаганнях асимілювати Карпатську Україну і не дати їй обіцяну автономію. І ось, в той же час, всідає до поїзда і в'їжджає нелегально такий самий емігрант, щоб заступити всіх виселених. Чи це не іронія?

Мені треба було проїхати майже 800 кілометрів і стати на поміч друзям, яким доля призначила здійснити процес освідомлення тієї землі, що почався багато років тому. Вдивляючись у вікно, я бачив, що в'їжджаю в українські землі за Карпатами. Недалеко від Єліна, який я тільки що покинув, по лівому боці, простелилися полонини, чарівні ліси, хижі, а там, в даліні, замрячені гори. Чудова панорама лісів, переважно смерекових, живописне пасмо пагорбів, що входили в Черногірський хребет. Цей край мені дуже подобався. Я полюбив ті чепурні хатки, складені в зруб, охайні, побілені білою й блакитною барвами, вкриті драницею й тесом. Закріплені в землі, ці хатки витримували вітри, сніги й сильну негоду, бо тамтешня природа, крім краси, приносила й урагани, а в літні сонячні дні нестерпну спеку. Незважаючи на мою ситуацію нелегального в'їзду, я почав мріяти: як було б мені приємно тут осісти і стати жителем у цій гарній природі. Ця мрія не покидала мене впродовж усієї подорожі, аж до Праги. Безнадійна тоді мрія залишила свої глибокі сліди, хоч я осів у Празі, пристосувався до звичаїв емігранта, ввійшов у ту атмосферу, якою жила тоді українська еміграція на початку 1930-х років.

У Празі я познайомився із студентами, уродженцями Карпатської України, прочитав багато літератури, став активним в Українському Пласті та інших організаціях. Тому й опинився в Устеріках, невеличкому поселенні, віддаленому на два кілометри від Рахова. Маленький трикутник врожайної землі, поміж двома високими пагорбами: з одного боку пропливає холодна Біла Тиса, що несе води з-під гори Говерли попри промислову оселю Богдан, а з другого боку пливе ще холодніша, менша, Чорна Тиса, почерез Кваси-Білин і тут, в Устеріках, обі зливаються і творять ріку Тису. В цьому чарівному, прямо казковому куточку, створено пластовий табір, в якому мені доручено керівний пост, бо пластун, призначений на цей пост, спершу вчасно не приїхав. А коли приїхав, то через різні

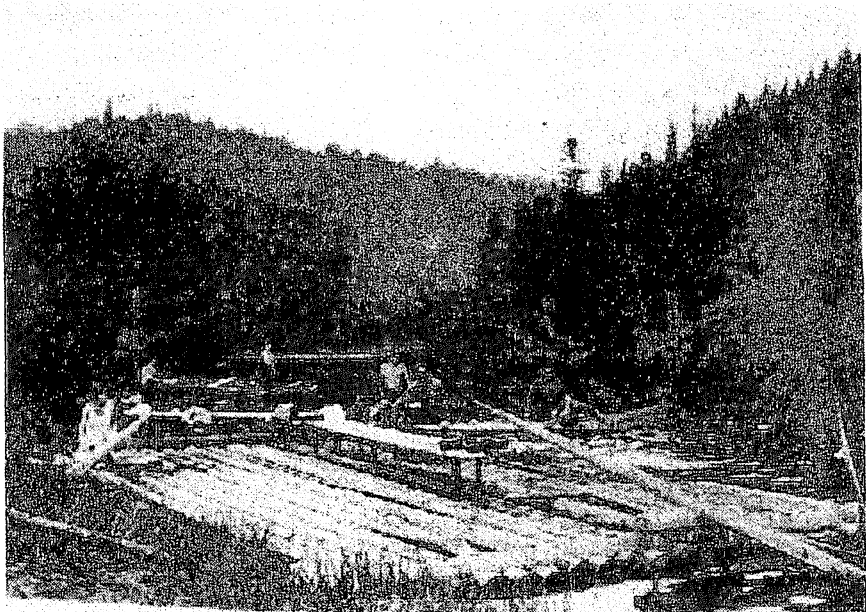

Свято Просвіти в Рахові

перешкоди не зміг заступити на призначену посаду і передав свій пост мені. Табір був нечисельний. Пригадую собі юнаків: Балицького, Богуна Івана, Триша Тараса, братів Юдів та інших. Власники землі були дуже зичливі, йшли нам назустріч всіма благами, які в таких випадках потрібні для кращого життя в таборі. Інтелігенція Рахова й околиць була надхненна нами. Приїздили обоє Юськових, Фроляки, Вагилевич Кость — поет, Далібор, Ворон Андрій, а понад усе затамився поет Ю. Боршош-Кум'ятський, — приємний, культурний, завжди готовий допомогти. Крамничник Юда, хоч прізвище в нього дивне, але душа українська. Всі вони приносили до табору дивовижні історії свого життя та життя гуцулів. Запрошували до себе в гості. На той час я став власником велосипеда, яким мав змогу діставатися у вільних хвиликах від занять до Рахова й околиць.

При денній праці в таборі, я мав велику приємність вдивлятися в Рахів, Тису й пагорби по двох боках заселених просторів. Серединою міста йшла головна дорога з Ясіня до Требушан — Великого Бичкова, мужні жителі якого колись воювали з турками; крамниці в місті, по двох боках дороги, задовольняли потреби мешканців, — давали змогу прожити з прибутків. По лівому боці був залізничний двірцець, на пагорбі стояла гарна церковця, а довкола розкинувся гуцульський Рахів. Понад головною дорогою, по правому боці, був поштовий уряд, — він містився у приватному домі Івана Фроляка, який був одночасно й начальником пошти. Далі — кілька крамниць. Від головного шляху відділялася маленька доріжка, що вела до Боркуту. Це також і назва мінеральної води, досить лагідної, подібної в дечому до Марітки з Лугів коло Сваляви. Ще далі — площа, власником якої був Фроляк, на ній пізніше побудовано його ж заходами Дім Просвіти. Головний шлях вів до Берлебашу, Великого Бичкова, Лугу і Требушан. А по лівому боці, на висотах, розстелилася Кобилецька Поляна, а за нею — Косівська Поляна і Розсішка. Між Берлебашем і Требушанами є так звана “середина Європи”. Тут північ сходиться з півднем, а захід — із сходом. Це щасливе місце Бог призначив Карпатській Україні. В насолоду туристам усього світу, а фотографам — на радість.

Рахів мав багато свідомого українського населення. Свідомість та не проявлялася голосними кличками, але в душах людей було сильне

Дараби на Тиси

почуття приналежності по крові до великого українського народу, що проживав там, за Карпатами, — від Ворохти, Жаб'є до Львова й Києва. Це населення в минулому дало багато доказів своєї свідомости. У Рахові тоді було близько дванадцяти тисяч мешканців. Скарбами цього краю були ліси, мінеральні води та мрамур.

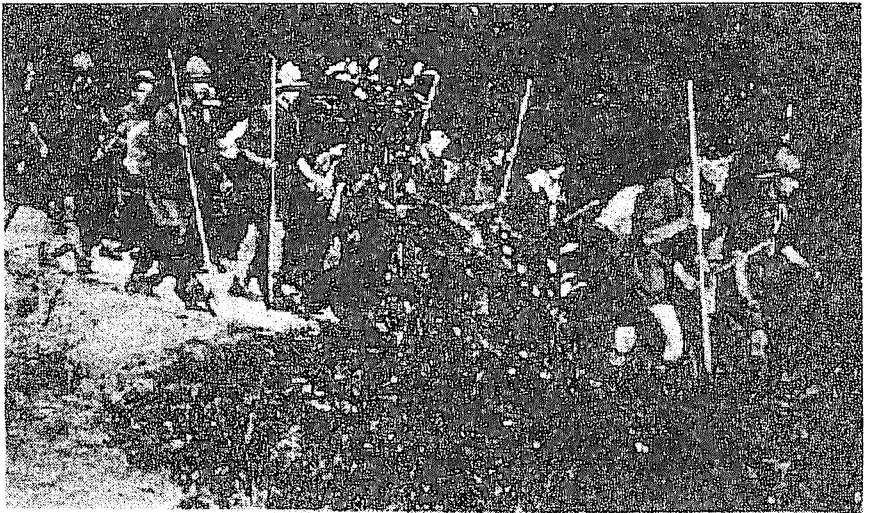
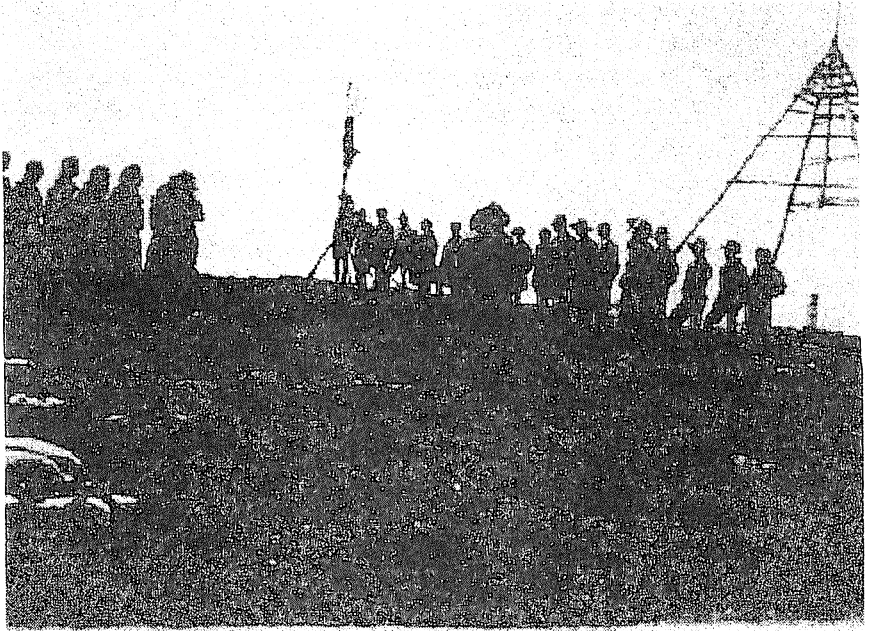
Жителі Рахівщини носили постоли, такі ж як і по другому боці Карпат, одягали киптарі й майстерно розшиті киптарикки з узорами. Вже де-не-де появлялися міські штани з фабричного матеріалу. Крисані замінювались капелюхами або шапками. Топірців у звичайні дні не було видно. Топірці, різьблені, інкрустовані мосяжем, прикрашували гуцулів у неділю. Приходили з топірцями навіть до церкви, закладали їх за різнокольоровими пасами.

Тут хочеться нагадати деякі досі не забуті події: одного серпневого дня о. Христофор Миськів отримав дозвіл від пароха відслужити святую літургію в церкві Рахова. Як першорядний проповідник він виголосив патріотичну проповідь, після чого отець парох сказав отцеві Христофору, що той не може тут довше залишатися, бо в Рахові за ним шукає адміністрація. “Ваша проповідь викликала реакцію, я сам радий, що мої парафіяни послушали такої проповіді”, — сказав о. парох. В той час надійшов інспектор поліції і радив о. Христофорові покинути негайно Рахів, бо в його бюро є наказ відправити його до Праги.

Часто згадується мені о. Себастьян Сабол, відомий також як поет Зореслав. Ступав тими ж самими слідами. Загостив до Рахова, брав участь в урочистостях 13 і 14 серпня 1938 року. Своєю участю додав нам багато сил для продовжування започатого великого діла в піднесенні свідомости Рахова і всієї Карпатської України.

У Рахові стало дуже активним туристичне бюро, — з великим модерним будинком “Туристичним домом”, під шільдом якого приховувалася колоніальна політика. З різних пільг того багатого підприємства користали тільки чехи. В “Туристичному домі” кожного вечора гуділа музика, відбувалися танці, забави, тобто чехи зустрічалися на своїй колонії, якою для них був Рахів. Більшість продуктів вони купували в Чехії або на Словаччині. Дуже мало залишали свого гроша в місцевих підприємців, щоб не розбагатіли тубильці.

З Рахова, властиво з Устерік, розходилися два тверді шляхи,

Мандрівка пластунів на Говерду, 1928

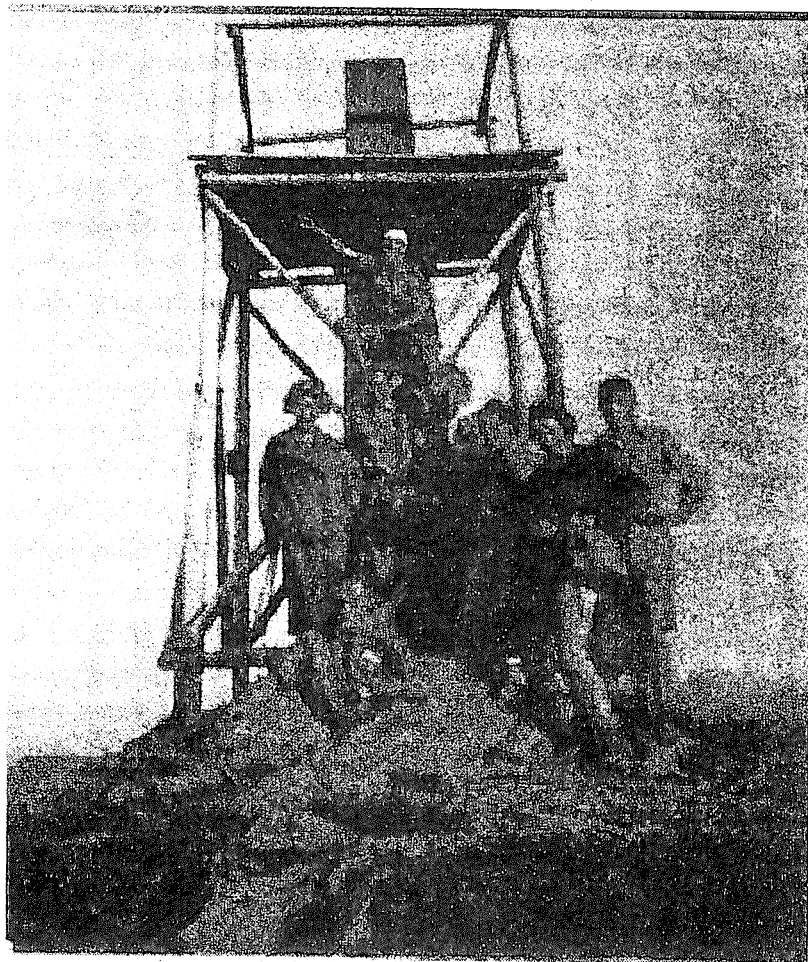
один йшов на Білин, Кваш, Кевелу — до Ясіня, а другий вів частинно серпентиною попри промисловий осередок Богдан, в якому на річці Біла Тиса побудовано потужну греблю, модерні шлюзи, де на кілька днів зупинялася вода, а в той час робітники приготувляли дараби для сплаву по Тисі.

Дараби, цупко пов'язані мотуззям і м'яким пруттям, гнали рвійно водою, розбризкували її хвилями по берегах, з чого не зовсім були задоволені власники надбережних забудовань, пасік, культивованих городів та навіть пасовиськ. Часто схоплені водою колоди, гнані хвилями Тиси, вдаряли в надбережну садибу чи немилосердно нищили городину, яку так пильно власник приготувляв на ярмарок. Часто я чув, як власник викрикував навздогін дарабам: "А смерека би тя втяла!". Ніхто не звертав на те уваги. За тим підприємством, що безжалісно нищило українські ліси, стояв чужий банк і його всесильний капітал, який платив за дерево, бо воно було найкращою сировиною на папір та інші вироби.

В Богдані мав крамницю українець Корженьовський, донька якого Агафія ставала у великій пригоді при доставленні підпільної літератури в Галичину та Буковину. Брала з собою дві чи й три валізки, а батько з Рахова візочком доставляв їх у свою крамницю, з якої ми у відповідний час забирали це на Говерлу.

Поминавши Богдан, дорога веде до маленького селища Луги, яке є прощєю для шанувальників пам'яток минулого. Такою пам'яткою є церковця, а коло неї могила Заклинської, дружини Алексія Заклинського, пароха Старих Богородчан, який написав вірша і викарбував його з чотирьох боків твердого надмогильного каменя. (Література: Алексій Заклинський: "Записки... о приходника Старих Богородчан". Львів, 1890 р. стор. 144. Видання "Червоної Руси". Друге видання вийшло в 1960 році в Торонто).

З Лугів вже не було твердої дороги. Вела вузька доріжка, де-не-де заросла травою. А потім — тільки стежка, яка підносилася все вище й вище, аж до підніжжя Говерли (2058 м). У тих околицях протікає потічок Бальцатур і вливається в Білу Тису. Розкішна дика природа, в якій ще вільно проживає всяка звірина. Чорногірським хребтом проходив кордон між Чехо-Словацькою республікою і Польщею, а коло гори Стіг — границя з Румунією. Висота того Чорногірського хребта становила до 1800 м понад рівнем моря.

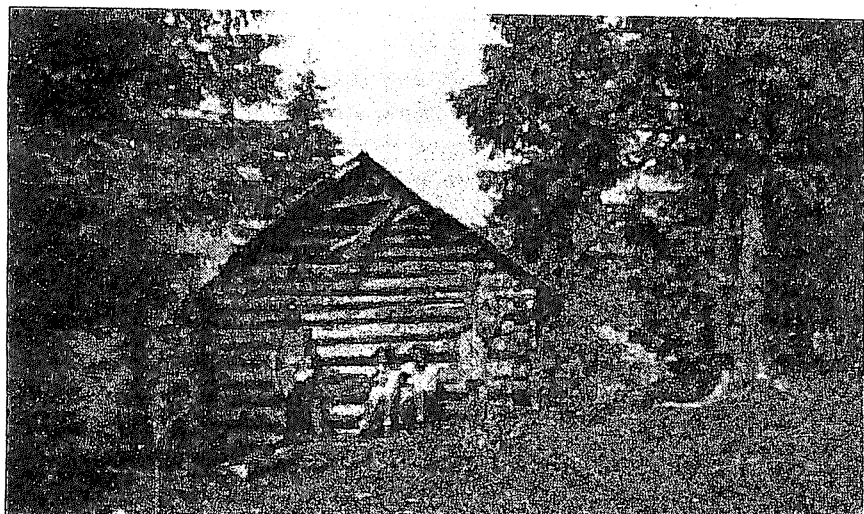

Близиця, погранична вежа

Перед самою Говерлою був наш відпочинок в колибі “Прогноза”. Так її називали вояки Першої світової війни. Ми її поновляли, і вона в цьому незайманому затишші була нашим пристановищем, відпочинком по досить трудній дорозі, закритим місцем перед всяким ворогом. За десять років ніхто непокликаний не зайшов до неї, з неї ми виходили на гору і на умовленому місці, в умовленому часі, передавали літературу і все, що було призначене для підпільної праці в західних українських землях. Так еміграція з Праги помагала материкові. Колиба була настільки закрита гущею кущів, що нікому не спадало на думку, що триста метрів від стежки могло бути якесь інше життя. Перед своєю смертю мій друг просив мене, щоб я написав про “Прогнозу”, бо вона, за його словами, заслуговує на те, щоб про неї було згадано в історії підпільного руху. Отже, “Прогноза” — це символ проробленої праці. Її вартість тепер у тому, що вона не колиба, а історія.

Друга дорога з Устерік, частинно крита асфальтом, вела почерез селища Білин, курортний осередок Кваси, Кевеле, аж до Ясіня. Над Квасами височів Петрос (2022 м), що перекликався з Говерлою (віддаль у повітрі може один кілометр). Ми плянували, як би так інсталиувати линви й перекидати туристів з гори Петрос на Говерлу. Мрії молодих пражан...

Кваси — це чисто гуцульське село. Кліматичний курорт із санаторією та кількома меншими забудуваннями. В той час було там понад тисячу жителів. Керівником санаторійних забудувань був українець-емігрант. Незвичайно здібний, якщо б дали йому можливість, міг поставити підприємство на високу скалю. Але було в нього багато перешкод, про які годиться тут згадати. Директор дбав про оселю Кваси щиро, як справжній лікар. Боровся проти всяких перешкод як лицар, без хитрощів. Мені по сьогодні залягли у пам’яті його слова: “Дивіться, цього літа я дістав згоду від двох молодих студентів медицини відбути службовий час у мене. Тут мешкальні вигоди, гарне повітря, якого немає в інших місцевостях. Але одного з них покликали до війська, чого майже ніколи не буває. Все звільняють або продовжують реченець. Є інші перешкоди. Ще перед сезоном замовив у Пештянах десять ліжок для санаторії, які я міг розкласти в павільйоні. Маю багато зголошень, саме тих, які вже були в мене. Хтось так пильно стежив за великим успіхом, що вмів

“Прогноза”, колиба під Говерлою

ударити в найболючіше місце. Ліжка лежали в Пештянах два тижні, а три тижні ще пробули в дорозі, так що прийшли вже по сезоні. Декотрі пацієнти погодилися спати у звичайних ліжках, а декотрі від'їхали". Отже, колоніяльна політика була тиха, не криклива, як у Галичині чи в Румунії. Закрита. Не розбудовувати Карпатської України. Не давати субсидій або давати дуже мало.

Понад Раховом, лівим боком, почерез полонини можна зайти до Кобилецької Поляни, а далі — до Косівської, Розіщної, аж до Верхньо Водяного (Айші). Чудові полонини, позолотою вкрите листя дерев, шовкові трави, потічки. Райдушна природа: в цих околицях від 1934-го року почали таборувати пластуни і назвали свій табір "Гуцульський". Гостинне навікілля уможливило гарну розбудову.

За великим пагорбом було маленьке поселення, що звалося Новоселицею. Славилася воно гарними здоровими дітьми, чепурною школою, де навчав Кость Вагилевич, поет, який писав тоді під псевдонімом Далібор. Я брав його вірші після вакацій до Праги і розсилав по виданнях культурно-освітньої референтури. Згодом у Празі він видав першу збірку поезій "Україна непоборна", яка мала великий успіх. А пізніше випустив нову збірку на релігійні мотиви. Наклад лежав у друкарні, книжка не мала щастя на книгарському ринку. Вагилевич повернувся до Праги, де й помер.

За пагорбом Красної полонини могутньо видніла своїм кам'яним торсом Близниця, що знаходилася на висоті 1883 метри понад рівнем моря. Кожного року ми не оминали її. Близниця — це виїняток у Чорногорі. Росте тут білотка — едельвайс — звана альпійською, а її сестра росте в Татрах. Ми не рвали її жадібно. Наш провідник забороняв. Він хоч і технік, але природу любив несказанно. За нашими відомостями, альпійські едельвайси росли тільки на Близниці. Цей провідник, мій приятель, дуже суворий, твердий чоловік, керівник нашої прогулянки, звертав увагу кожному, щоб ніхто не посмів зривати білотку. Сам майже побожно пригортав кожную рослинку землею, вирівнював, якщо вітер чи заяць, перебігаючи, надломив її. До речі, тут варто буде зробити екскурс в цікаве порівняльне назовництво. Первісна назва німецька чи австрійсько-швайцарська: едельвайс. В українському перекладі, шляхетно — біла квітка. Літературна назва — білотка. Поляки неправильно назвали її шароткою. Росте білотка

переважно в Альпах, але хтось, нехай йому Господь дасть щастя в небі, заніс цю квітку в Близницю, українську частину Карпат, далеко від її батьківщини — Альп. Людина чи неспокійний вітер? Якимось я прочитав, що хтось із любителів едельвайсів перещепив цю квітку в іншій місцевості Рахівщини. Чи це правда, перевірити не пощастило.

Будівництво Дому Просвіти в Рахові почалося ще в 1937-му році, а може, й на рік раніше. Немолодий вже тоді Іван Фроляк копав землю під підвалини. Майже не мав помічників. Але згодом прийшло більше рук до праці. Це сталося завдяки поетові Ю. Боршошові-Кум'ятському. А посвячення дому відбулося вже 1937-го року, в часі з'їзду молоді. Пам'ятаю, як до Боршоша-Кум'ятського звернулися, щоб він виголосив слово до зібраних на посвяченні. "Все буду робити, бити молотком цвяхи, носити дошки, але промов виголошувати не буду. Зверніться тут до тих, що вміють говорити". Скромний патріот Боршош-Кум'ятський, учитель, поет, не любив високопарних слів. Його вірша про чудовий Рахів віддеклямувала тоді дружина Августина Шерена, Анничка.

1937-й рік давав запоруку, що ініціатива щасливо пройде, і всі городяни Рахова й околиць стануть до праці, а 1938-й рік буде завершений успіхом рахівців. Того ж таки літа з'їхалося до Рахова все, що жило патріотичним духом всієї Карпатської України. Мені пощастило бути свідком святкувань, фотографів було багато, і я між ними. Мій приятель з двома апаратами, з одного боку, а я — з другого, зазняли на фотографічну плівку все найкраще, що там було. Знімки мого друга вийшли краще, і він опублікував їх. Мої знімки залишилися в архіві. Чудом збереглися після всіх переїздів, пригод, кацетів, вандализма та інших турбот мого бурхливого життя.

Нас там, "молоді" з Праги, було чимало. Ми працювали всюди, брали участь у походах, розмовах, підсилювали мажорний настрій. Деякі з нас помагали в піснях, хороводах, танцях тощо. Від Дому Просвіти до площі, де відбувалася маніфестація, тротуари були заповнені гостями з Хусту (найбільше), Мукачева та Ужгороду. Україна Карпатських гір вперше заговорила маніфестацією, якої дотепер не було. Пам'ятаю деяких промовців, які притягали до себе маси сповненими любов'ю до свого краю словами.

Маніфестаційний похід поряdkували члени Просвіти з опасками

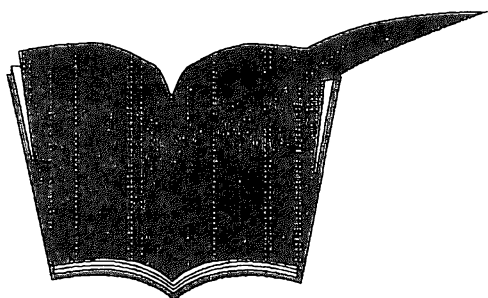
на рукавах в національних українських барвах, а також пластунки і пластуни. Пластова молодь, улюблена людьми, відіграла значну роль в тих урочистих днях. У загальному вони таборували в двох кінцях Рахова. Велика частина пластунок і пластунів, які приїхали залізницею, отаборилися на околиці Рахова, недалеко від мосту. Під час промов вони стерегли південну частину маніфестаційного зібрання. Деякі відсвіжували себе, була велика спека, а деякі переодягалися у національне вбрання, щоб взяти участь у народних танцях.

Історична маніфестація скінчилася гарячими піснями, що виливалися мелодіями з глибини душі. “Ще не вмерла Україна” вперше прозвучала в Рахові публічно. Хто тільки йшов, маніфестував українським прапором, приготованим, вишитим і вигаптованим українським жіноцтвом Рахова, Бичкова, Апші й Ясіня. “Слава Україні!” — гучно лунало понад Тисою, полонинами, досягало Чорногори. Маніфестація, якої не можна забути.

Як можна забути могутні хмари, що пливли по небу, понад лісами, смереками, що, обгорнуті передранковою тишею, видавалися таємними статуями під готичними святинями? Як можна забути громаддя скель понад серпентиною на шляху і безмежні дубові, букові, соснові ліси; а там, за ними, в далині, плаї з овечими отарами? Як можна забути райдугу чарівних барв природи і неповторних жителів Карпат?

Вози, автобуси, залізниця — рознесли по всіх усядах учасників свята з глибокими спогадами і словами про долю землі, що бореться за самостійність. “Як не тепер, то завтра”, — так писав віщій поет Зореслав у вірші “Завтра”. Завтра в заграві, завтра у вогні прилине на білому коні окрилений лицар казковий із прапором в дужих руках.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ПОЕТ ВАСИЛЬ ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ У МОЇХ СПОМИНАХ

Солочин

Вперше я ближче познайомився з поетом Василем Гренджою-Донським в 1932-му році на пластовому таборі в Солочині, недалеко від Сваляви, в Карпатській Україні, де я був членом таборової команди. До того часу я небагато знав про його літературну творчість; але знав з оповідань, що цей поет — активний учасник національного руху і належить до пробудителів закарпатського народу. Наш пластовий табір приготувався до традиційного свята Івана Купала на передвечір'я 7-го липня. Моїм завданням було доглянути, щоб призначений пластовий гурток правильно побудував пластову ватру. Василь Гренджа-Донський був членом пластового табору на правах гостя. Професор Володимир Бірчак, опікун табору, сказав мені, щоб його, поета, звільнити від звичайних таборових обов'язків, а тільки тоді включати, як він добровільно зголоситься сам. В. Гренджа-Донський справді зголосився добровільно допомогти будувати першу того року велику святкову ватру. І так ми разом провели при тій нагоді розмову. Він зносив хмиз, груше дерево, мав навіть із собою ручну сокирку і вмів орудувати пилою. Обтинав гілки від дерева, рівняв його й пиляв, як професійний дроворуб. Ми не говорили про поезію чи про літературу взагалі. Перша розмова чомусь була присвячена розкішній природі, а найбільше — звірятам у близьких околицях нашого табору.

Казки про звіринний світ

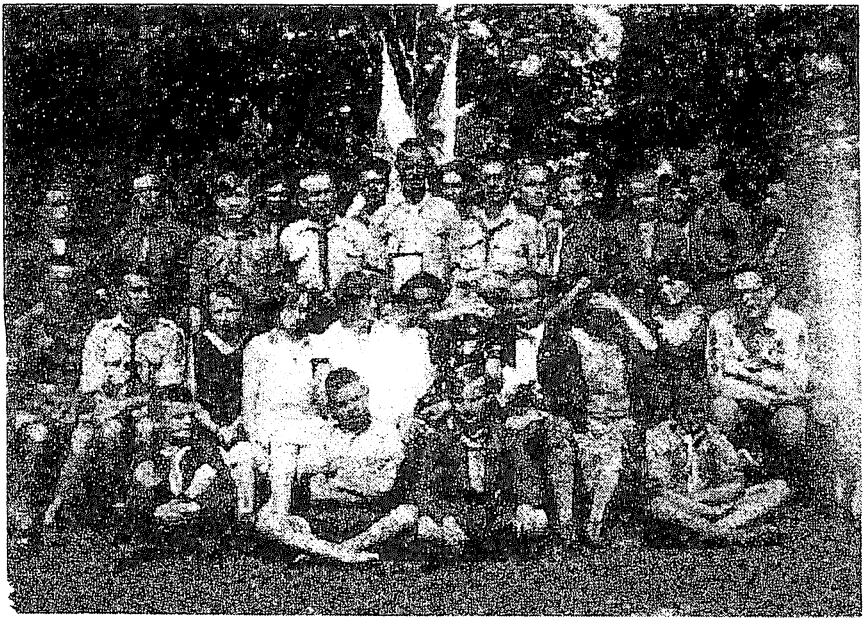
Як тільки ми пішли розшукувати в поближньому ліску сухої деревини, яку можна було б зрубати на ватру, Гренджа-Донський почав оповідати про тамтешні околиці, в яких, за його словами, жили відьми. “Тут треба бути обачним, — сказав до мене, — на цій полонині, яка починається за лісом, можна ще й тепер зустрінути страшну потвору, про яку давні люди оповідали. Ця фантастична казкова істота, мабуть, ще й сьогодні чатує десь там у нетрях чи на

верхів'ях спорохнявілих дерев. Вона, неначе Повітруля чи Яга, або чаклун,— пильнує своє царство”. Звідтіля не повернулося багато його товаришів дитячого віку. Одначе, він помітив, що на мене казковий світ не дуже впливає, то й перейшов до опису звіринного світу. Присвятив багато уваги буйволам, які он там, на полонині, одинокі в Карпатській Україні, живуть стадами, і треба вважати на них, хоч вони дуже похливі й утікають від людей; але, коли не мають що їсти або заводять між собою веремію та інші родові порахунки,— тоді треба їх оминати. Найгіршими бувають кабани. Це чорні дикі свині; вони немилосердно винищують людські царини, також нападають на людей. А птаства в цій боржавській країні багато. Просто рай Божий. Називав багато видів пташок.

Кольоритний чар навкілля

Коли ми перенесли з ним здоровенне дерево під основу ватрипагоди, Василь відітхнув; ми тоді помилися в річці Пінії, яка обмежувала західню частину пластового табору; поет сів на березі й оповів децю про себе, про свій родинний дім та юнацькі роки. “От, якби ми були перейшли з тобою той лісок, пройшли всю полонину Боржаву, а там в долині є моя рідна оселя, де я народився,— Волове* зветься”. При тому Гренджа-Донський виводив назву Волового від тих оригінальних буй-волів, що тут водилися. “Це народна назва моєї місцевости, не накинута ворогами. На північ від мого міста твердим шляхом можна дійти до найкращого озера в усьому світі,— Синевірського. Називають тепер цю околицю — “Швейцарією”. По дорозі можна побачити, як чарівно блистять проти сонця синевірські діаманти. Хоч руками збирай! А на схід є рвучка ріка Теремля, з природними каскадами, майбутній резервуар величезних конструкцій електрофікації. А там далі, на схід, легендарні оселі Колочава та Мокрі: Руська й Німецька”. Поет виростав в оточенні рідкісної своїм багатством української природи, напоений її рідним нектаром, та народними переказами про колочавських розбійників і їхніх побратимів, що прагнули свободи. Вже з дитячих років формувався його світогляд. І кожен, хто хотів би досліджувати

* Тепер — Міжгір'я.

Поет Василь Гренджа-Донський серед пластової молоді в Солочині

талан і творчість Василя Гренджи-Донського, мусить зупинитися найперше над його колискою — тією романтичною природою та людьми, що її населяли, їхніми світовідчуженнями, щоб зрозуміти душу поета і природу його творчої вдачі. Оповідання поета були переплетені знанням казкового матеріалу, — вони захоплювали мене. Який жаль, що я їх тоді не записав.

Слово людина — звучить гордо

Ватра, яка розгорілася могутнім полум'ям і кидала відблиски на чудові обличчя дітей, мала святойванську програму: про дивний казковий світ папороті, про людське змінне щастя, про легендарні події тієї ночі в глибині віків. Гренджа-Донський сидів на пні поряд зі мною й говорив про людину. Про красу людини. Вдень мова була про перекази, бабу-ягу, тварин, про дитячі мрії поета, про боржавські епізоди його життя та сріблясто-перламутрове озеро. А тепер мова зайшла про людину. Гренджа-Донський мав про що говорити. Почав від свого улюбленого поета Василя Пачовського, за порадою якого почав записувати з уст народу перекази. Не долюблював тих “професорів”, які дораджували йому не змальовувати постать князя Ляборця як історичного князя, бо була це тільки легенда-переказ. Свої думки і небагатослівні портретні характеристики формулював чітко і ясно. Людському характерові поет приділяв багато уваги. Не знаю чому, але в мене тоді зродилося враження, що він хотів провести студію над людськими гарними й негативними звичками. Тоді в нас перебували знані особи. Серед гостей був посол Гуснай, що дуже горнувся до українства. Він нам у тому часі допоміг купити землю, на якій ми таборували. Перебував також журналіст і дорадник молодих поетів Михайло Мухин, професор Іван Панькевич і багато більше знаних учених та громадських діячів. Його натяки в розмові були саме звернені на деяких з тих осіб. В своїй уриваній мові, — кажу “уриваній”, бо ми також брали участь у програмі ватри й не могли постійно розмовляти, — він викладав світ думок і плянів, як через творчість дійти до людської душі...

У пошуках за темою

Гренджа-Донський встиг викласти мені свій погляд на людину, базований на його тривалому спостереганні. Пізнав я в ньому тоді

доброто обсерватора, людину чутливої душі, дуже неспокійної вдачі, що жила всеціло думками про свій народ. Людину, що хотіла прихилити неба своїм людям. Пізно вночі вийшов на боржавські полонини місяць, налився ясным золотом, постійно круглився і насріблював долини над Пінією. Коли вже всі полягали в таборі спати, поет закінчив свої цілоденні оповідання постановою щодо цілі свого тут перебування в пластовому таборі. Він вирішив ближче пізнати свою молодь, — це внесе деякі уточнення до його теми. Учасники-пластуни уможливають йому заглянути глибше до серця його людей під Карпатами, бо молодь ще не рафінована, ще правдива, одверта, щира. У дальших зустрічах, які повторялися кожного дня, він додавав до своїх спостережень все нові й нові думки. Гренджа-Донський хотів писати думу-поему про князя Ляборця і йому потрібний був матеріал, потрібні були звороти, фразеологічні вислови саме отих юнаків, він збирав матеріал для сюжету про легендарного князя Ляборця. Він уже тоді, в 1932-му році вірив, що це не казка чи легенда. Він вірив, що постать князя Ляборця — це історична постать, всупереч тодішнім науковим твердженням!

Вглиб творчости поета

Пізніше, вже в Празі, я ознайомився докладніше з літературним надбанням Василя Гренджи-Донського. Прочитав збірку “Квіти з тернєм”, видану 1923-го року. Переглянув “Молоду Україну”, журнал для молоді, що виходив у Львові, де знайшов кілька віршів Гренджи-Донського, які припали мені до душі. Переглянув річники “Пчілки”, журналу для дітей, де поет співробітничав, та інші друківані його праці. Так я назбирав тем для майбутніх розмов із Гренджою-Донським. Був добре приготований, навіть поробив собі нотатки, що треба було більше наголошувати, а що не дуже імпонувало мені, тоді молодому націоналістові-революціонерові. При першій новій зустрічі я щиро висловлював поетові свої думки відносно його літературної творчости.

Із тьми віків. Прозаїк

Бачився я з ним майже кожного року в літніх місяцях. Ми проводили дальші розмови, але вже зовсім не подібні до першої при будові пластової ватри-пагоди в Солочині. Говорили ми дуже довго

Поет Василь Гренджа-Донський серед пластових виховників

про його нову повість “Ілько Липей — карпатський розбійник”; а поскільки я знав на пам’ять твір Ю. Федьковича про Олексу Довбуша, то провести паралель мені зовсім не було важко. Він був згідний, що подібність задуму була, але ці твори різнилися між собою сюжетом, та й обидва герої, Довбуш і Липей, мали різне за своїми обставинами життя.

Наступного року ми продовжували нашу розмову на тему його другої повісті “Петро Петрович”, яка появилася книжкою в Ужгороді 1937-го року. За ці два творчі роки Гренджа-Донський виріс з поета й автора коротких оповідань для молоді на прозаїка, який ширше заторкнув літературне поле. Карпатська Україна гордилася ним.

Ще князь Ляборець — із безодні забуття

Окрім тих розмов, які я провів із Гренджою-Донським, мене найбільше цікавив його перший задум поеми “Князь Ляборець”, частину якої він друкував, а решту занехаяв. Кількома наворотами я нагадував про цю тему поетові, а він одного разу щиросердечно відповів, що йому відраджували писати про це учені “професори”. Вони твердили, що князь Ляборець не був історичною постаттю. Хоч наперекір їм, бібліотекар “Просвіти” в Ужгороді Лелекач вказував йому на протилежну документацію. Так Гренджа-Донський силою обставин був змушений перервати свій задум. Велика шкода! Сьогодні виявляється, на підставі достовірних джерел, що підсвідоме чуття поета було сильнішим, тривкішим і правдивішим, ніж вчення сухих “професорів”, як він їх називав. Поет Василь Гренджа-Донський був віщим, він у своїй поетичній візії бачив князя Ляборця як справжню історичну постать. Не знаю, чи ще за його життя дійшло до нього ствердження, що князь Ляборець був таки насправді історичною постаттю?

У боротьбі за створення Карпато-Української Держави

Врешті, дивний збіг обставин творить окремих знаменний епізод нашої співпраці. Будучи шефом Відділу преси і пропаганди при Уряді Президента отця Августина Волошина в Хусті, я натрапив на блянки, які Гренджа-Донський надрукував ще в Ужгороді в друкарні Уніо;

його, правдоподібно, передбачали як одного з перших редакторів того “Урядового Вістника”, що я редагував його від 5-го числа. Я вживав ті друки в дальшій своїй діяльності, не переробляв їх через брак паперу, а також задля гарного імені поета, який фігурував на фірмовому аркуші. Гренджа-Донський в той же час, в 1938—39 рр., працював у пресовому й видавничому концерні Федора Ревая в Хусті. Був головним редактором “Нової Свободи”, що тоді виходила як щоденник. Хоч нас ділила п’ятихвилинна віддаль від Будівлі Уряду, в якому я працював, до підприємства, де працював поет, ми, заангажовані в широкорозгорненому будівництві Карпато-Української Держави, самотійно не зустрічалися. Тільки бачилися деколи, як бували на імпрезах, конференціях, доповідях, на яких він і я мусіли бути присутніми з інформативного обов’язку, але довших розмов між собою не заводили. Маючи в портфелі свої видання, Гренджа-Донський вручав їх мені, а я реванжувався йому своїм “Урядовим Вістником”. Ото і все.

Причини безвиході

Поет Гренджа-Донський часто відхилявся від усталених норм поведінки. Створив собі свій світ, свій стиль життя, що було зумовлене суспільним, економічним і політичним ладом того часу. Був еманациєю свого часу. Хотів жити, працювати і бути корисним за великим рахунком, творити нові цінності, які стали б справді гідним вкладом у скарбницю духовної культури народу під Карпатами. Тому ставив до себе високі, принципової ваги вимоги. Були в нього сміливі поривання й обдарованість творити, але бракувало достатніх можливостей рости вгору, бо оточення його протистояло цьому. На перешкоді були: друкар, коректор, цензор, а потім його величність читач, якого в ті часи було дуже мало. А коли додати до того й те, що на кожную появу його твору чигав цербер-критик, то не дивно, що ріст його сповільнявся. Часто треба було проти своєї волі “ходити навколо” законів, хитрувати, чого він із природи не любив. Тому й великі пляни його залишалися часто нездійсненими. Він прагнув досягнути літературного неба. Полум’ям помсти горіло його серце за кривди, заподіяні народові під Карпатами. Тільки той може зрозуміти

вартісність його великого духовного внеску, хто жив в той час і пізнав близько ті невідрадіні відносини сил соціального укладу, де патріотові незалежної України було недосяжною мрією жити на всю ширинь вільного мислення.

Відхід у вічність

Як тільки Гренджа-Донський відійшов, в мене спалахнула думка сплести йому лавровий вінок із слів милозвучної української мови. Пам'ять переносила мене у той чарівний край сріблистих рік, гірських височин, родючих полонин, край, який він так несказанно любив. Коли я читав повідомлення про його смерть у 1974-му році в Братиславі,— в мене виринули яскраві спогади про спільні переживання, спільні думки і проведені розмови. Начебто я опинився знову там над річкою Пінією, вслухувався в його життєву філософію, рубав з ним дерево на ватру. Відтворював картину за картиною в своїй уяві. Немовбито він стоїть поряд мене й оповідає про своє терпке і одночасно велике життя. Щойно тепер, з віддалі проминулих літ, я збагнув, які величні, неповторні, вагомі своєю силою буття були ті роки нашого спільного тоді життя на рідній, прабатьківській, дорогій землі. Я неначе вслухувався, як на Боржаві співав вітер свою нескінченну симфонію звуків, присипляв буйволів до сну,— так поет возвеличив їх у своїх оповістках. Начебто я читав його перші твори про незміриму любов до людей. Але я не мав змоги викласти на папері тих думок. Той рік і наступний 1975-й стали новим тяжким етапом мого життя. Нехай ці спомини тепер заступлять заплановану посмертну згадку про поета, якого породила епоха і якого я знав і любив.

ПОЕТИЧНИЙ ШЛЯХ ЗОРЕСЛАВА (У п'ятидесятиліття появи його першої збірки)

Поезія, це досить складний жанр, яким володіють тільки вибранці, даром Бога обдаровані одиниці. Таким даром обдарований поет Зореслав. Він-бо вже на двадцятomu році свого життя був ознайомлений з поетичним жанром і володів ним бездоганно, на що й звернула увагу літературна критика. Поет Зореслав — це чернець Чину Святого Василя Великого, справжнє ім'я та прізвище якого: Степан Себастьян Сабол. Його перша збірка появилася за один рік перед його висвяченням, коли Зореслав ще був студентом богословія. І від того часу критика заговорила про нього як про справжнього українського поета із тієї казкової країни, яку народ звав Срібною землею. Минуло понад п'ятдесят років, як український Парнас і український книжковий ринок збагатилися невеличкою, але чепурно вдягнутою книжечкою віршів поета Зореслава, виданою в Ужгороді під назвою “Зі серцем у руках”. Критика, якою володів батько вістниківської квадриги — Євген Маланюк, заговорила негайно про нову появу. Це стало атракцією ще й тому, що нова поява надійшла із Карпатської України, яка до того часу, крім Василя Гренджі-Донського, Боршоша-Кум'ятського і Миколаї Божук, що дуже молодою померла, не давала більше надій. Щойно із Зореславом, і дещо після нього, виступила нова генерація поетів: Федір Потушняк, Федь Лазорик, Іван Колос, а особливо Іван Ірлявський (правдиве прізвище — Іван Рошко), здібний, талановитий, багатонадійний поет, який загинув з Оленою Телігою в Бабиному Яру в лютому 1942-го року.

Той, хто читав спогади-листи Якова Головацького про Карпатську Україну з 1890-х років і ознайомився з тодішнім життям і людьми, усвідомив, що таким студентом, як в описах Головацького, був у юнацькому віці і поет Зореслав, котрий пізніше відчув у своїй душі національний ренесанс і став у ряди його духовних провідників. Відчув іскру майбутнього полум'я й вирушив у дорогу з творчим талантом, який присвятив українському відродженню. Бо ж не кожна людина має дар від Бога — творити від Христового Заповіту.

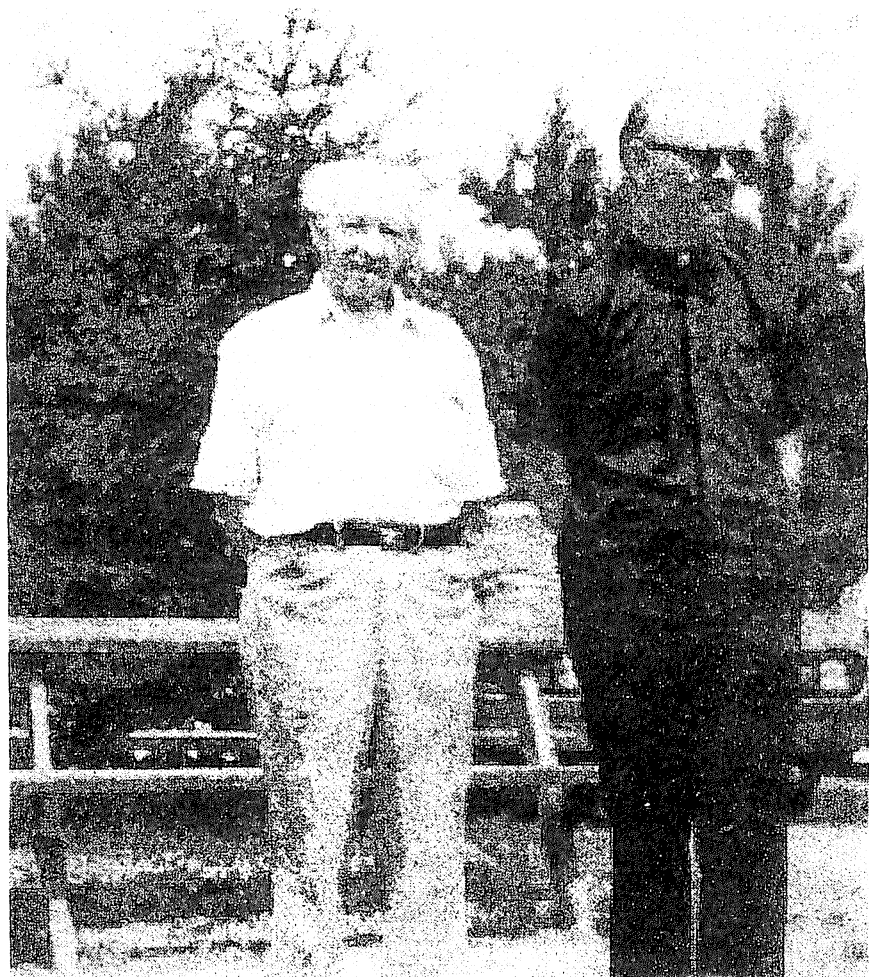
Під таким аспектом розглянемо сьогодні поета Зореслава. І ми поставимо собі питання: чи виконав він своє послання? Відповідь на це питання дають його твори, а вони багаті на образність, насичені переконливими думками, що проникають до душі читача своїми часто оригінальними, глибокими, щиросердечними картинами, передають невимовну красу закарпатської природи, чарівні краєвиди, представляють духовне пробудження й народження нової людини. Не оминають також тяжкого життя людей під Карпатами, а з тим передають велику любов до ближнього. Саме цим характерна поезія Зореслава. Він завжди намагався передати правдивий сенс людського буття. Притому поет помічав і красу навкілля, яку старався перелити в ті найцінніші почування, що мали зворушити душу читача. Мальовничі картини й поетичні візії мали єдине завдання: кликати читача до кращого, до вищого, до руху, до будови свого власного національного храму. Зореслав вмів малювати чарівну закарпатську природу, мав глибоке розуміння життя, співчуття до трагедії і людських терпінь і в сконценсованій формі був здатен передати чар людської душі. Яке піднесення читач, коли разом з поетом відчув незбагненні глибини радості в часи ренесансу нації! Поет зумів надати своїм думкам такого ладу, так зумів викласти свої прагнення і почування, що ціль його покликання та ідеали нації очевидно відчитувалися в поезії. Зореслав у першій збірці “Зі серцем у руках”, виданій в Ужгороді 1933-го року, каже:

Як весною запахнуть квітки на лугах,
Моя пісня до сонця злітає,
Там купається в сяйві, в барвистих плесах,
І веселки й проміння ринає.

До речі, в оригіналі цей вірш був трохи інакший. Поет по двадцяти роках вигладив його. До цього ліричного циклу можна додати ще поезії “Вечірня”, “Окрилене серце” та “На шляху”.

Найбільший цикл у його творах становлять пеани природі. Прикладом послужить така строфа:

Стояв міцний, крилатий дуб посеред гаю
(Від зривів вітру кожен лист на нім тремтів)...
Навколо все буяло, квітло, мов у раю,
Нараз прийшов вітрець, зірвав листочок з краю —
Зірвав і полетів.

Михайло Бажанський (зліва)
й отець Себастьян Сабо́л — Зореслав

Природа в поезії Зореслава є наче нерозгадлива, але одночасно цілком відчутна, як сила Всевишнього. Вона могутня й велична, вона — нарівні своєму Творцеві, — уособлює Бога і йому підпорядкована. І тільки таку її поет визнає і такій присвячує свою поетичну увагу. Тому й дві свої збірки поезій назвав: “Зі серцем у руках” і “Сонце й блакить”. Ба, що більше, свій псевдонім брав від небесних зір — Зореслав.

Увага поета теж спрямована на боротьбу, не тільки на боротьбу в природі, але й у першій мірі, національну боротьбу за визволення. Тут завжди наголошені два мотиви: заклик до боротьби й заохота до життя в боротьбі. Це промовисто звучить у таких віршах: “Співцям”, “Молитва”, “Повстань, Пророче”, а найвиразніше в поезії “До пісні”:

Устаньте! Знов до арфи, знов до пісні!
У віщі струни сміло вдарте, браття,
Прокиньте в них акорди благовісні,
Піснями сколихніть все Підкарпаття.

Увесь поетичний доробок поета, присвячений боротьбі, можна схопити під його гасло: “Акорди благовісні”. Йдеться тут про боротьбу лицарську, чисту, безкорисливу, боротьбу за свободу покривдженого народу.

Не меншу увагу поет звертає також на поетичне покликання. Прекрасною одою звучать рядки:

В огнях буряної заграви
Палає мій величний храм,
На олтарях живої слави
Горить жертвний тиміям.

А в іншому випадку Зореслав додає:

В великий день Завіту з серцем у руках
Тебе шукав я, Ягве, на верстах Синаю,
Твоє обличчя бачив в ярих блискавках
І голос дужий Твій, мов з кричі лятій,
Чув я:

— Здійми своє обув'я!

До цієї групи поезій належать: “Поклони”, “Душа”, “Сповідь”, “В кривавих шатах”, “Цить”, “Поете, знай”. Всі ці твори присвячені

Богові, Христові, Спасителеві людських душ як єдиному оборонцеві людського роду.

Поет поділяє терпіння свого народу, його душа болить:

Я бачив, як у наші гори
Ішов могутній голод-цар,
Останнє зерно брав з комори
І сльози залишав у дар.

Цей мотив трагедії проявився також у вірші “Ударили вечірні дзвони”. І поет просить молитвами допомоги:

О, радуйся, Маріє, Діво,
Божа Мати,
До Тебе моляться Поділля
і Карпати,
До Тебе кличе вся Україна,
у неволі.

У другій збірці “Сонце і блакить” (1936-го року) Зореслав виявив глибші філософські погляди на життя і суспільство. В його поезію проникли також нотки деякого розчарування. Є в ній багато ліричності, як і в попередній збірці, але тут лірика кульмінується войовничішим наголосом. Поет бачить наростання національної свідомости і знову стає до боротьби:

Всю юність надхненну відчуту
У срібних, співучих дзвінках
І крицю могутню стиснути
У гнівом налитих руках.

Це наче переключення з молодим талановитим поетом Ольжичем. Поет сам признається до зміни, яка заіснувала в його душі. Він став іншим. Він вже не той син блакиті і співу, якого приваблювали “п’янки ароми ранніх квітів”. Поет каже:

А я іду з суворістю Саванаролі!
Ні, я вже не той, що був.
О ні, я вже не той, що був, я вже не той.

У цій збірці, як і в попередній, є ще велика дань любові до природи. Це помітно у віршах: “Цвіт яблуні”, “Блакитний усміх”, “Над віршами” і “Буря в Карпатах”. Очевидно, до окремого циклу треба зарахувати твори, що звеличують Бога-Творця: “Літургія ранку”, “Ранком”, “Вечірні багри”.

Згадка про прекрасні дитячі роки виринає в ліричному вірші “Приснився мені сон”, який є також синівським подарунком матері з чужини:

І чую, як листочки шелестять,
Як соловій виспіває в алеї,
Як любовою аромомою п'янять
Троянди запашні й струнки лілеї.

Ця глибока і щира ліричність найкраще віддає ту невимовну любов автора до природи, яка домінує в його поетичному арсеналі і, може, у всьому його житті. Вона проявляється ще і в таких віршах: “Слова”, “Привітання весни”, “Лілеї”, “Молодість”, “Казка”, ще в деяких інших.

З цього погляду дуже цікавий вірш “Пряшів”, у якому наглядний ідеальний світ думок автора

...алеями каштанів срібно ллються
Окрилені пташині хороводи
І спомини усміхнені снуються...

Поет звеличив любов до Закарпаття і його народу у віршах “Зима над Ужгородом” та “Замок”.

У поета є також деякі вірші з інтернаціональними елементами, але їх не так багато. До цього циклу належать поезії: “У пристані”, “Над Везувієм”, “У Венеції” і “Палатин”.

Нуртує його душею теж і споконвічне,— воно найпомітніше у вірші “Дні”, де поет втілює свої роздуми над космосом. Прикладом також може послужити цитата із прекрасного сонету:

Сповниться міра хвиль і днів і літ,
Віки ввіллються в дужий моноліт,—
Без Вчора й Завтра, в соняшне Сьогодні.

Таких заключень-роздумів у чернечій келії автора небагато. До цього циклу можна було б ще зарахувати вірш “Ноктюрн”, в якому Зореслав викладає свої філософсько-теїстичні роздуми над дивовижною, викінченою до нюансів побудовою світу, в якому живе цікава істота, що зветься людиною.

Згадану другу збірку завершують два знаменні вірші, зовсім іншого жанру та іншого стилю, але вони трактують одну і ту ж величну думку — невпинної боротьби на шляху до визволення. У вірші

“Ідемо”, присвяченому українському юнацтву, накреслена програмова дорога, якою прямувала молодь 1930-х років. А ідеологічний вірш, що зветься “Завтра”, який, так би мовити, завершує дотеперішній пройдений етап і всю попередню літературну творчість поета,— вказує те величне завтрашнє життя, що мусить все-таки надійти.

У книжці з 1963-го року, що видана у тридцятиліття появи першої збірки віршів, Зореслав, крім вибраного із згаданих двох збірок поезій, додав ще одинадцять нових віршів з різних часів, з точно позначеними датами, коли вони були написані, але тільки уривками, бо твори, написані від 1936 року, загинули. Загинула також довша поема “Рут”. Поетові не пощастило зберегти в пам’яті й потім відтворити те, що створила його душа.

У тих останніх віршах читач знайде ще глибшу нотку розчарування, яке вже підступно вкрадалося у творчість Зореслава ще до створення Карпато-Української Держави. Після невдачі, розчарування зарисувалося ще глибше, бо поет бачив у візях свою державу, як мету власного життя, як реальне прийдешнє. Він бачив прихід того вимріяного дня. І той день прийшов. Поет мав змогу особисто віддати себе тій державі як душпастир Карпатської Січі. І в перестрілці між військами славної Карпатської Січі та військами чеського генерала Прхали поет Зореслав, як душпастир, прощає в останню дорогу загиблого сина Каленика Лисюка, який приїхав тоді, в 1938-му році, з далекої Америки на поклик своєї землі.

І в заграві надійшов день сподіваної волі. Лише на мить. І знову Карпатська Україна сплила кров’ю, згоріла болем. Хоч і заграли визвольні трембіти в Рахові, Хусті, Сваляві й Ясіню,— та чужі війська придушили омріяну волю! Розчарований поет Зореслав створив поему “Рут”, яка так і не дійшла до читача. І ми не знаємо її змісту.

А потім поет на кілька років замовк. Але його мовчанка тривала не дуже довго. Він повернувся оновлений, збагачений новими акордами, до свого улюбленого Парнасу.

ПОЕТ СУВОРИХ СТРОФ І РАДІСНИХ ІДИЛІЙ

Пробудитель споконвічної української землі за Карпатами отець А. Духнович (1803—1865) передбачав у своїй творчості, особливо у своєму гімні, новий розвиток, якого досі у тому краї не було і який дійшов до серця народу й вивів його зі “сну” на арену відродження. У калейдоскопі драматичних подій пройшла плеяда нових творців, троє з них визначили обличчя своїх генерацій.

Вирунув із народу і творив для народу свої пісні поет Василь Гренджа-Донський (1897—1974), популярний трубадур, письменник і редактор з етнографічними зацікавленнями. Він створив свою епоху, — і в цьому його велика заслуга.

Майже поряд із ним, на дванадцять років молодший, став бардом Карпатської України отець Себастьян Сабол, знаний як поет Зореслав (нар. 1909 року), письменник, учений, автор багатьох творів, спогадів, релігійний проповідник.

Десятиліття пізніше, 1919 року, народила Карпатська Україна в Ірляві талановитого продовжувача династії дотогочасних творців Івана Рошка, який прибрав літературне ім'я Ірлявський. І саме про нього тут буде мова.

Щоб увести читача у творчість поета Ірлявського, варто навести короткий спогад як вступ до генези його мистецького доробку, — тоді зрозумілішим буде той шлях, який він собі обрав і яким йшов до смерті.

Якось ми йшли з ним у напрямі, що вів до центру міста Праги. Ірлявський оповідав про свої душевні турботи. Мав писати для журналу “Пробоем” про отця Августина Волошина (1874—1945), з приводу надання йому папським престолом титулу прелата-монсенйєра. На Карловій площі ми присіли на лавці, Ірлявський витягнув із кишені три сторінки записаного паперу й почав читати. Коли закінчив, додав зворушено, що йому було б багато краще написати про “Батька” Волошина, президента Карпато-Української Держави, ніж писати про нього як вигнанця, як релігійного діяча, як вихідця з рідної землі. Не дуже йому це виходило, не вкладалися рядки. Ірлявський був затурбований. “От поему написав би радше, а прозою не дам тому ради”, — і заховав списані сторінки чернетки.

Тепер можна покликатися на його власне твердження, що йому краще писати поетичною мовою, ніж прозою. Ми й почнемо огляд

його літературної творчості з аспекту його власних візій і наміченого шляху. Він-бо, як поет, був відкритим для свого навкілля, серцем і душею захоплений красою своєї дорогої країни, постійно відчував потребу її власного самостійного існування. Відчував потребу радості, замість смутку, щастя, замість поневолення. Був оптимістом, невтомно шукав тільки прекрасних речей і прекрасних пісень.

Я від тебе багато чекаю,
двадцять друга ось весно моя.

“Моя весна”.*

Ірлявський оминав гострі зудари й негармонійні суперечності. Понад усе, в нього домінує лірика життєвої боротьби.

Превеликі плекаю надії
і недаром на тебе все жду.

“Моя весна”.

Ірлявський невтомно шукав чистого й світлого. Бажав перелити відчуту красу іншим. Відчуття світу прекрасного, неосяжного помітне в багатьох його строфах:

Злі століття виносили присуд,
нас пекла й випікала доба —
від Кавказу до срібної Тиси
не вгавала в степу боротьба.

“Пісня днів”.

Поет постійно відчував неможливість жити самотньо, не приносячи радості іншим:

Я із долею не примирився,
не журись, моє серце, а грай,
грай про весни та бурі й залийся
молодими піснями украй.

“Пісня днів”.

Не менше теж цікавить його тема дружби, мотиви якої часто являються в рядках споминів:

Ех, справді, гарний, дорогий був час
тоді, як йшли весняні дні за днями.

“Сміялася і пахла рівнина”.

* Всі цитати взяті з кн.: Іван Ірлявський. “Моя весна”.

Друга збірка віршів. Прага. 1940 р. 48 стор. Накладом видавництва Юрія Тищенка (1880—1953) у Празі. Тираж 2000 прим. Художнє оформлення Роберта Лісовського (1893—1982). До цієї збірки увійшло 25 назв творів.

Дуже цікаві його роздуми про життя — своє та інших, коли згадує сувору дійсність, в якій тепер живе, головню, коли трактує людину та її найтонші почування:

За горою зима, хай свистить, нехай вие,
і метелицею проникає у даль,
Наша пісня весняна не меркне, не ние,
наші душі не вкрила печаль!
“На зимовім шляху”.

Драматизм творчости Ірлявського де-не-де переходить у трагічне звучання:

Внуки збагнуть, що діди започали,
кинувши якір човна в далечінь,
щоб не погасли його ідеали,
а перетвердли на ринь.
“Далечінь”.

Тут автор перегукується з “Рінню” старшого друга О. Ольжича (Олега Кандиби, 1907—1944), хто, як вірний воїн на стійці, загинув в Києві від рук німецького гестапо в 1942-му році разом з Оленою Телігою (1907—1942) та іншими друзями, пропам’ятного 21-го лютого в Бабиному Яру. Ірлявський в багатьох своїх творах розвиває майже апокаліптичну візійну тему:

Я пристав до борців, що не знають
вороття у минуле назад,
яким в щасті чи в тузі безкрайї
душі полум’ям волі горять.
“Я пристав до борців”.

Поет бачить перед собою тільки велику мету — “Зов Києва”, в ім’я якої приносить у жертву своє особисте щастя:

Свою міць, що кохав з літ дитячих,
віддаю я у жертву борні,
і пісні свої, й запал гарячий —
за прийдешні могутности дні.
“Я пристав до борців”.

У своїй багатогранній ліриці він відображує теж красу й силу нової людини:

Я пристав до борців, що борнею
несуть славу державі і ріст,
що у похід — за ростом для неї —
конкістадорів взяли девіз.
“Я пристав до борців”.

Душа поета боліє й радіє, коли він уявляє здійснення своїх мрій:
Ти ж бо синіла в очах їм простором,
завжди налита привабою вщерть.
Надила ніжно в бурю і порох,
в млу лихоліття на смерть.
“Далечінь”.

Ірлявський не забув у своїй творчості про своє походження та про свою рідну Батьківщину, Карпатську Україну. Пригадує добре, як було колись вдома — ідилічно, мирно й печально:

Співають дерева шумні,
співа срібляна Тиса —
за упокій і новий гнів
гарячого ще списа.

“Де Чорногора”.

В іншому місці поет повертається знову до історичного минулого:

Вже тільки пісня про малу столицю
лунає в світі, — вже давно пора,
а пісню ту зродив козацький лицар,
що довго землю у ярмі орав.

“Спомин”.

У спогадах виринають незабутні дні, коли поет прожив підйом і містичну візію прийдешнього:

На мілинах до сонця вгрівались,
таємниці шептали мені,
як розгорнуться книжкові далі
й довгождані заблиснуть нам дні.

“Будні”.

Прекрасні зразки бойової настанови, в яких потужно звучать голоси героїчних струн, дає поет у багатьох своїх творах. Вони змушують читача задуматися над прочитаним, тоді поетичне слово набуває ще більшої сили й переконливості:

І чути дзюрчання потоків
та шуми лісів навесні,
що в серце запали глибоко
селянам, що гинуть в борні.

“Срібна земля”.

У цьому лірико-філософському жанрі поет наближає читача до дійсності, намагається захопити його суворою фразою й багатством почувань, найскладніших і найтонших, які тільки можна передати поетичною мовою:

Хай почувється запах долини
і лісів, що маячать в імлі,—
нас ніхто у дорозі не спинить,
не відірве ніхто від землі.

“Осінь III”.

Мистецькими засобами поет розгортає панораму неповторної краси й безмірну любов до своєї “землі”:

А земля, а простір наш далеко,
та як любо іти до мети,
коли там десь чига небезпека,
а наш порив такий молодий.

“Як прийде та весна”.

Ірлявський глибоко переживає радощі й муки, захоплення й печалі свого часу. Він дуже ясно бачить негармонійність і несправедливість у житті. Але вірить, що це мусить проминути. Ірлявський по-новому сприймає події, які приносить героїчний час:

Перед нами, як завжди дороги
у два напрями в простір пливуть,
і майбутньому в бурях навздогін
ми підемо, як сотки ідуть.

“Як прийде та весна”.

Психологія творення ліричних бойових картин у нього стихійна, пов'язана дуже тісно з народною творчістю, з її символічними атрибутами (“землі”, “дороги”, “бурі”), позначеними національною своєрідністю:

Все перейшло уже в майбутнє,
що заясніє, як зоря,
і блисне слава непочуття
на наших прапорах.

“Мукачів”.

Розум і почуття поета чітко зосереджені на суспільних та громадянських темах. Він ніколи не ховається від громів і бур. У поезії передає потужність подій, які наспіли. В тому й сила його творчости. Протягом свого короткого життя:

Проходять дні зривів вогняних,
Незнані підносяться дні.

“Срібна земля”, IV.

Ті дні “зривів вогняних” покликали його до Києва, де закінчилася його “двадцять друга весна”.

ЗМІСТ

Від упорядника	5
Слово від автора	7
Частина перша	
Мої зустрічі й розмови з отцем Августином Волошином	10
Михайло Колодзінський, Зенон Коссак і їхні друзі, які загинули за Карпато-Українську Державу	20
Героїчний шлях Івана Рогача до Бабиного Яру	32
Олег Ольжич в будові Карпато-Української Держави	39
Диверсанти (Історичний репортаж)	40
Сюжетні картинки з-над Срібної Тиси.....	44
Частина друга	
Значна роля Українського Пласту у відродженні Карпатської України	50
Рахів і Рахівщина на топографічному тлі моїх незабутніх споминів.....	70
Частина третя	
Поет Василь Гренджа-Донський в моїх споминах	86
Поетичний шлях Зореслава (У п'ятидесятиліття появи його першої збірки)	95
Поет суворих строф і радісних ідилій.....	102

Михайло Бажанський
МОЯ КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

Синхронізація неповторних подій
Спогади, статті, нариси

Упорядник та автор вступної статті Богдан Бойчук

Київ, "Світовид", 1995

Здано до набору 15.03.1995.

Підписано до друку 01.06.1995.

Формат 60×84/16 Друк офсетний.

Папір офсетний № 1. Обл.-вид. арк. 4,5.

Зам. 6.

Оригінал-макет виготовлено видавництвом "Логос"
Київ, вул. Б. Хмельницького, 19.